

İngiliz Belgelerine Göre Stephen Cave'in Mısır Özel Misyonu: Mısır Maliyesinin İflası

Stephen Cave's Special Mission in Egypt According to British Documents: The Bankruptcy of Egyptian Finance

Serdar
BAY¹

¹ Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Kars Türkiye
e-mail: kau.serdarbay@gmail.com

Geliş Tarihi/Received: 5.2.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 14.5.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Serdar BAY
kau.serdarbay@gmail.com

Atrf /Cite this article:
Bay, S. (2024). İngiliz Belgelerine Göre
Stephen Cave'in Mısır Özel Misyonu: Mısır
Maliyesinin iflası. *Erzurum Teknik
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi*, 19, 150-173.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Hidiv İsmail Paşa Mısır maliyesini batılı usulde düzenlemek amacıyla Kasım 1875'te İngiltere'den iki uzman talep etti. İngiltere bu talebi Mısır'daki nüfuzunu arttırmak ve gelecekteki konumunu güçlendirmek için fırsat olarak değerlendirdi. İngiltere bazı gerekçelerle talep edilen memurların seçilmesi, görev ve yetkilerinin belirlenmesi amacıyla Mısır'a ilk olarak Stephan Cave başkanlığında özel bir misyon gönderdi. Ancak Cave'in birincil amacı memurların belirlenmesinde Hidiv ile görüşmek değil İngiltere için oldukça önemli olan bu ülke hakkında iktisadi ve siyasi her türlü istihbaratı toplamaktı. Cave'in Mısır'a gönderilişi aslına bakılırsa bir soruşturma ve bilgi toplama misyonuydu. Cave'in maliyeye ilişkin hazırladığı rapor neticesinde Mısır'ın tüm borçları ilk defa gün yüzüne çıkmış oldu. İngiliz Hükümet'i raporu 3 Nisan 1876'da kamuoyuyla paylaşmış ve sadece birkaç gün sonra Hidiv temerrüde düştüğünü ilan etmiştir. Kamuoyunda, büyük devletlerin desteği olmadan Mısır maliyesinin kurtarılamayacağına dair bir kanaat oluşmuş, çıkarlarının tehlikeye girdiğini gören tahvil sahiplerinin baskısıyla büyük devletler Mısır maliyesi üzerinde uluslararası bir idare kurmuşlardır. Bu çalışma, başta İngiliz Ulusal Arşivi'nde Foreign Office kayıtları içerisindeki *Confidential Egypt and Sudan, Mr. Cave's Special Mission to Egypt* yazışmalarının bulunduğu FO 407/7 kataloğundaki belgeler ışığında hazırlanarak, Cave'in misyonunun Mısır ve Hidiv üzerindeki etkisi ve İngiltere'nin gelecekteki işgaline nasıl bir zemin hazırladığı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mısır, İngiltere, Maliye, Hidiv İsmail Paşa, Stephen Cave

Abstract

In November 1875, Khedive Ismail Pasha requested two experts from Britain in order to organize the Egyptian finances in a western style. Britain took this request as an opportunity to increase its influence in Egypt and strengthen its future position. Britain first sent a special mission headed by Stephan Cave to Egypt to select the requested officials and to determine their duties and powers. However, Cave's primary purpose was not to meet with the Khedive in the selection of officials, but to gather all kinds of economic and political intelligence about this country, which was very important for England. Cave's mission to Egypt was in fact an investigation and information gathering mission. As a result of Cave's report on Egypt's finances, all of Egypt's debts came to light for the first time. The British government made the report public on 3 April 1876 and only a few days later the Khedive declared default. The public opinion became convinced that the Egyptian finances could not be saved without the support of the great powers, and under the pressure of the bondholders who saw that their interests were jeopardised, the great powers established an international administration over the Egyptian finances. This study has been prepared in the light of the documents in the FO 407/7 catalogue, which contains Confidential Egypt and Sudan, Mr. Cave's Special Mission to Egypt correspondence in the Foreign Office records in the British National Archives, in order to evaluate the impact of Cave's mission on Egypt and the Khedive and how it prepared the ground for Britain's future occupation.

Keywords: Egypt, England, Finance, Khedive Ismail Pasha, Stephen Cave

Giriş

Mısır'ın iflasa sürüklenmesinde başrolü oynayan, 1863'te Mısır yönetimini amcası Said Paşa'dan devralan Hidiv İsmail Paşa ve onun yanlış politikalarıdır. İsmail Paşa Osmanlı Devleti'nden ayrılıp, Mısır önderliğinde Afrika İmparatorluğu hayalleri kuran bir yöneticiydi (İbrahim, 1998: 198-216). Bu hayalini gerçekleştirmek için Avrupa bankerlerinden yüklü miktarlarda krediler alarak Mısır'a büyük yatırımlar yapmıştır. Hidiv, Mısır'a ve kendisine tanınan ayrıcalıkları genişletmek için başta Sultan Abdülaziz olmak üzere Babîli yöneticilerine pahalı hediyeler ve yüklü miktarlarda rüşvetler dağıtmaktan da kaçınmamıştır (Asker, 2010: 215-243). Alınan bu krediler, rüşvet olarak dağıtılan paralar ve israf boyutuna varan harcamalar Mısır'ı ve Hidiv İsmail Paşa'yı¹ yıkıma götürmüştür. 1863'te başa geldiğinde 3.300.000 sterlin olan Mısır'ın borcu alınan ağır krediler neticesinde 1876'da 91.000.000 sterline ulaşmıştı (McCoan, 1877: 136).

Hidiv, kredilerini genel olarak iki devletin finansörlerinden temin ediyordu. Uzun vadeli tahviller genel itibariyle İngiliz finansörlerin elindeyken, kısa vadeli dalgalı borçlar ise Fransız finans çevrelerinin elindeydi (Labib, 2020: 155-174). 1875'e gelindiğinde Hidiv İsmail Paşa mali açıdan oldukça zor durumdaydı ve 1876 yılı içerisinde vadesi gelen yaklaşık 22.000.000 sterlinlik dalgalı borcu ödemesi gerekiyordu. 1873'te New York, Frankfurt, Berlin ve Viyana'da patlak veren bankacılık krizi Londra bankerlerini de etkiledi. Bu yüzden krediye ulaşımında büyük zorluklar yaşanırken, finansörler kredi vermeye istekli değillerdi. Krizden daha az etkilenen Fransız bankerler ise Mısır'a çok yüksek faizle kısa vadeli krediler veriyorlardı (Driault & Lhéritier, 1926: 301). Diğer taraftan dalgalı borç ödemelerinde yaşanan aksaklıklardan dolayı Fransızlar Hidiv'e yeni bir kredi vermek istemiyorlardı. Hidiv İsmail Paşa da nakit ihtiyacını karşılamak için kendisine ait Süveyş Kanalı hisselerinin bir kısmını satışa çıkardı. 1875 sonbaharında İngiltere Başbakanı Disraeli hisselerin 176.602'lik kısmını yaklaşık 4.000.000 sterlin karşılığında satın aldı (Çınar, 2008: 143).

Hidiv İsmail Paşa, finansörlerden kredi temin edebilmek için ödeme gücünün yanında, modern bir mali sistemin de gerekli olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden Mısır maliyesinin batı tarzında düzenlenmesi için Hidiv, İngiltere'nin kanal hisselerini satın almasıyla şiddetlenen İngiliz-Fransız rekabetinden faydalanarak, İngiltere nezdinde girişimde bulundu (Marlowe, 1970: 15). Burada önemli olan asıl husus ise İngiltere'nin Hidiv'in bu talebini bilinçli olarak çarpıtması olmuştur. İngiliz Hükümeti'nin Mısır'da yapmış olduğu manipülasyon neticesinde yavaş yavaş iflas eden Mısır, müdahalenin ardından ani bir şekilde iflas ederken, İngiltere gelecek için büyük bir kazanç elde etmiştir.

Bu çalışmanın amacı, daha önce eşi görülmemiş bir manipülasyonun sonucunda elde edilen verilerin, hükümet eliyle sistemli ve bilinçli şekilde kullanılarak, bir devletin iflasında oynadığı rolü açıklamaya çalışmaktır.

Hidiv İsmail Paşa'nın İngiltere'den Mali Uzman Talebi

Galler Prensi Edward (daha sonra Kral VII. Edward) Hindistan'a doğru seyahat ederken 24 Ekim'de Mısır'a uğradı (Russel, 1878: 60). Hidiv, Prens'in maiyetinde bulunan Sir Bartle Frere vasıtasıyla İngiliz Hükümetinden Mısır maliyesine danışmanlık yapmak üzere bir İngiliz yetkilinin atanması isteğini Prens'e ilettili. Prens bu türden bir istek için hükümetin resmî temsilcisi Kahire Başkonsolosu Stanton'u işaret ederek, talebin onun vasıtasıyla iletilmesini istedi (Dicey, 1902: 134). Hidiv de bunun üzerine 30 Ekim 1875'te Stanton'dan kendisine mali konularda yardımcı olup, maliyenin düzenlenmesinde görev alacak yetkili bir hükümet memurunun Londra'dan gönderilmesini talep etti. Bu talep vakit kaybedilmeden hükümete iletilmiş, Dışişleri Bakanı Derby, Stanton'dan herhangi bir yanlış anlamayı önlemek adına talebin yazılı olarak iletilmesini istemiştir (TNA, FO 407/7, No. 1). Mısır Dışişleri Müdürü Nubar Paşa, Mısır Maliye Müdürü'nün emri altında olmak üzere bu müdürlüğün gelir ve

¹ İsmail Paşa amcası Said Paşa'nın ölümünün ardından 18 Ocak 1863'te Mısır valisi olmuş, ilk olarak Sultan Abdülaziz'den Mısır veraset usulünü değiştiren fermanı almış, ardından ise yetersiz bulduğu vali unvanına karşılık Hidiv unvanını kullanmaya başlamıştır (Çetin, 2011: 117-119). İsmail Paşa bu ayrıcalıkları elde edebilmek için İstanbul'daki devlet erkanına yüklü miktarda rüşvet dağıttığı gibi Sultan Abdülaziz'e de 7 milyon Fransız frangı değerinde savaş gemisi hediye etmiştir (Asker, 2010: 215-243).

gider dairesinde görevlendirilecek, modern koşullarda bir ülkenin kaynaklarını yönetme kabiliyetine ve tecrübesine sahip kişilerin gönderilmesini resmî olarak İngiltere’den talep etti (TNA, FO 407/7, No. 3 Ek 1).

Hindistan yolunun güvenliği için Mısır büyük önem arz ediyordu İngiltere de bu talebi büyük bir fırsat olarak görmüştür. Bu nedenle Mısır hakkında elde edilecek her türlü siyasi ve iktisadi bilgi gelecek için çok değerliydi. Hidiv’in talep ettiği memurların doğrudan gönderilmesi İngiltere’nin hiçbir şekilde çıkarına değildi. Bu yüzden talep edilen memurların görev ve yetki tanımlamalarının çok genel olduğunu bahane etti. Başarılı bir mali yönetim, bir ülkenin kaynaklarının geliştirilmesi veya ekonomik yönetimi kadar, taahhütlerin ve harcamaların akılcıca sınırlandırılmasına da bağlı olduğu gerekçesiyle atanacak memurlara verilmesi önerilen yetkilerin ve pozisyonların açıkça tanımlanmasını istedi. Diğer taraftan İngiltere yazışma yoluyla yeterli bir uzlaşmaya ulaşmanın imkânsız olduğu gerekçesiyle, memurların seçilmesi ve görev yetki alanlarının belirlenmesi için Mısır’a öncelikle özel bir heyet gönderme kararı aldı. Hükümet bu anlamda Hidiv’le görüşmesi için Kahire’ye gönderilecek heyetin başına Muhafazakâr Parti’den Avam Meclisi Üyesi ve aynı zamanda Genel Ödemeler Müdürü (Paymaster General)² Stephen Cave’i³ seçti. Aslına bakılırsa bu seçim bile Disraeli Hükümeti’nin niyetini ortaya koyuyordu. Çünkü bu kurum, İngiltere Başbakanının özel ilgi duyduğu bazı gizli görevler için hazır “sağ kol” bulundurulabilecek bir yerdi (Marlowe, 1970: 15). Hatta Dışişleri Bakanı bu misyon için ilk olarak eski maliye bakanı ve Dış Krediler Komitesi Başkanı Robert Lowe’u önermiş ancak Disraeli, böylesi hassas bir misyonu yönetme yeteneğine sahip olduğu gerekçesiyle Cave’i tercih etmiştir (Hicks, 2012: 182-203).

Cave’in misyonuna İstanbul’daki Süveyş Kanalı Harç Komisyonu’ndaki İngiliz Delegesi Albay Stokes⁴, yazışmaların yürütülmesi ve kayıtların tutulması adına Dışişlerinden Victor Buckley diplomatik sekreter olarak atanırken, Savaş Bakanlığı Genel Muhasebe Yardımcısı W. H. White ve Finans Departmanından A. C. Taylor da misyonda görevlendirilmiştir. Cave’in Kahire misyonunun birincil amacı, talep edilen mali düzenlemelerde yardımcı olacak memurların belirlenmesinde Hidiv ile görüşmek olsa da İngiltere için oldukça önemli olan bu ülke hakkında iktisadi ve siyasi her türlü istihbaratı toplamasıydı. Bunları yaparken Cave, Mısır’ın iç işlerine müdahale anlamı taşıyacak hiçbir girişim ve tavsiyede bulunmayacaktı (TNA, FO 407/7, No. 10).

İngiltere Cave’in hazırlayacağı rapora göre memurları göndermenin daha uygun olacağını, Cave’in Mısır maliyesinin durumunu doğru tespit etmesi için ona her türlü kolaylığın sağlanmasını ve bunun Mısır’ın iç işlerine müdahale olarak asla değerlendirilmemesini Hidiv’e bildirmiştir (TNA, FO 407/7, No. 12). Hükümet Stanton’dan da kendisine verilen görevin ifasında Cave’in Mısır ve Süveyş Kanalı ile ilgili bilgilere erişmek istediği için konsolosluğun elindeki tüm yazışmaların ve imkanların kendisiyle paylaşılmasını istemiştir (TNA, FO 407/7, No. 16).

Cave ve beraberindekiler 16 Aralık’ta İskenderiye’ye gelmiş, 17 Aralık’ta ise Kahire’de Hidiv’le ilk görüşmelerini yapmışlardır (TNA, FO 407/7, No. 20). Cave geliş amacını⁵, Mısır’ın iç işlerine karışma arzusu olarak

² Birleşik Krallıkta devlet ödemelerinin yapılmasından resmi olarak sorumlu olan hükümet üyesi.

³ Stephen Cave 1820’de Clifton’da doğmuş Oxford’daki Harrow ve Balliol Collage’de eğitim görmüştür. 1859’da Shoreham adına Muhafazakâr Parlamento üyesi olarak parlamentoya girmiş ve 1880’e kadar koltuğunu korumuştur. Cave 1874’te Muhafazakâr Parti’nin tekrar iktidara gelmesiyle hukuk müşaviri ve Paymaster General olarak görev almış ve 1880’de ölene kadar bu görevleri yürütmüştür. (Stephen, 1887: 341).

⁴ Albay Stokes, İngiliz Hükümeti adına Hidiv’in Süveyş Kanalı hisselerinin yakın zamanda satın alınması konusunda Başkonsolos Stanton’la ortaklaşa görüşmeleri yürüttüğü için bölge hakkında oldukça deneyim sahibiydi (TNA, FO 407/7, No. 9).

⁵ Yapılan bazı araştırmalar Stephen Cave’in Mısır’a Eylül 1875’te ya da raporunu hükümete sunduğu tarih olan 23 Mart 1876’da geldiğini belirtmektedir. Özellikle yerli araştırmacıların bu tarihleri referans olarak gösterdikleri eserler şunlardır; (Altundağ, 1993: 1116), (Cromer, 1916: 4), Cromer’in Cave’in misyonu ile ilgili vermiş olduğu tarih aslında raporun hükümete sunulduğu tarihtir ve büyük olasılıkla çeviri hatasından dolayı araştırmacılar Cave’in 23 Mart 1876’da geldiğini düşünmüşlerdir. Halbuki Cave bu tarihte Londra’dadır. Diğer taraftan Cave’in misyonu ile alakalı da bazı yanlış değerlendirmeler bulunmaktadır. Yerli ve yabancı birtakım çalışmalar Hidiv’in İngiltere’den talep ettiği mali uzmanların Cave ve ekibi olduğunu varsaymışlardır. Halbuki İngiliz Hükümeti Hidiv’in talep ettiği memurları belirlemek, onlara verilecek görev ve yetkilerin yazışma yoluyla tespitinin zorluğundan dolayı tüm bunları kararlaştırmak için Cave’i ve ekibini göndermiştir. Cave’in misyonu ile alakalı yapılan yanlış değerlendirmelerin referansları ise şunlardır; (Meszaros, 1973: 176), (Bowen, 1887: 38), (Traill, 1897: 21), (Hallberg, 1931: 254), (Issawi 1966: 430), (Atkins, 1968: 61), (Mansfield, 1971: 8), (Hunter, 2007: 24), (Traill, 1897: 21-22). Tüm bu çalışmalardan farklı olarak Hidiv’in İngiltere’den talebi ve Cave’in misyonu ile alakalı en sağlıklı çalışmalar ise şunlardır; (Marlowe, 1970: 14-17), (Dicey, 1902: 134), (Frotek, 2023: 1-36).

algılanmamasını, Mısır'ın refah ve mutluluğuna duydukları ilgiden kaynaklanan tamamen dostane bir karaktere sahip olduğu şeklinde belirtmiştir. Talep edilen uzmanların belirlenmesi için gerekli gördükleri Mısır'ın mali kayıtlarının tamamını incelemek istediklerini, bu doğrultuda kendisine her türlü kolaylığın sağlanacağını umduğunu ifade ederken, Hidiv ise heyete bu anlamda gerekli kolaylığı göstereceğini söylemiştir (TNA, FO 407/7, No. 23).

Hidiv, Cave ile yaptığı görüşmenin ardından endişeye kapılmıştır. Çünkü İngiltere'den sadece maliyeyi düzenlemek için memur talep etmişken, Cave Mısır'ın tüm mali kayıtlarına erişmek istiyordu. Hidiv'in diğer bir endişesi de bu misyonla alakalı Babıâli'nin resmî açıklama talep etmesiydi. Ayrıca diğer büyük devletler de Cave'in misyonunu bahane göstererek benzer taleplerde bulunabilirlerdi. Bu türden endişelerin ve itirazların önüne geçmek isteyen Disraeli Hükümeti, Cave'in misyonunun Hidiv'in bir ricasından kaynaklandığını ve onun yönetimine herhangi bir şekilde müdahale etme iddiasında bulunulmadığını Babıâli'ye bildirmiştir (TNA, FO 407/7, No. 18; TNA, FO 407/7, No. 26).

Cave Hidiv'le görüşmesinin ardından Kahire'deki temaslarına devam ederek 19 Aralık'ta Nubar Paşa ile görüşmüştür. Paşa, görüşmede Mısır'ı mali krize sürükleyen nedenler hakkında ve bunların sorumlusu olarak gördüğü Hidiv yönetimiyle alakalı düşüncelerini aktarmıştır. Nakit ihtiyacından dolayı çıkarılan Mukabele Kanunu'na⁶ ve orduya yapılan büyük harcamalara karşı olduğunu, bunun yerine 10.000 ya da 5.000 kişilik bir polis gücüne sahip olunması gerektiğini ve maliyenin yönetiminin tamamen İngilizlere bırakılması gerektiğini söylemiştir. Hidiv'in şeker yetiştirmemesi gerektiğini, çünkü yabancı şekerin %8'lik bir vergi yükü altında olmasına rağmen piyasada daha düşük bir fiyata satılabileceğini ancak ordunun bakımı ve Daira'nın⁷ idaresi konusunda Hidiv'in geri adım atmayacağını ifade etmiştir (TNA, FO 407/7, No. 32). Nubar Paşa'nın Mısır ve Hidiv hakkında vermiş olduğu bilgiler çok değerliydi çünkü Cave bu bilgileri ileride Hidiv'in muhalefetini kırmak için kullanacaktı.

Hidiv ise 20 Aralık'ta Cave'e Nubar Paşa'nın söylediklerinin hiçbirini onaylamadığını, maliyesini yeniden düzenleyecek ve mali işlerde yardımcı olacak yetenekli adamlar istediğini, hiçbir şekilde aşırıya kaçmadığını ve hala kredi temin edebileceğini söylemiştir. Cave, Derby'e gönderdiği raporda, Hidiv'in borçlanma noktasında çok ileri gittiğini ancak ülkenin kaynaklarının büyük olduğunu, vergi alınabilecek geniş arazilerin ekime açıldığını ve açılmaya devam ettiğini belirtmiştir. Diğer taraftan Daira'nın yönetimi ise başarılıydı ve buradan elde edilen kârlar, Hidiv'in daha fazla harcama yapmasına olanak sağlamıştı (TNA, FO 407/7, No. 32).

Cave'in misyonu ile alakalı Hidiv aslına bakılırsa Nubar Paşa tarafından eksik bilgilendirilmişti. Çünkü misyonun içeriği hakkında elindeki tek somut kanıt Stanton'un telgrafıydı. Hidiv ordu, postane, polis, bayındırlık benzeri işlerin idaresinde yabancılardan faydalandığı gibi şimdi maliyesinin idaresinde kendisine yardımcı olacak uzmanların İngiltere'den gönderilmesini istemişti. Cave'in iddiasına göre ise sadece iki alt düzey çalışanın durumunu görüşmek amacıyla İngiltere'den bir heyet gönderilmesi beklenemezdi. Mısır'ın genel mali durumundan haberdar olmadan ve bu konuda Londra'ya ayrıntılı bir rapor sunmadan, bu tür memurların gönderilmesi imkânsızdı. Bu nedenle Cave, Mısır'ın mali durumu hakkında gerekli bilgileri Hidiv'den talep etmiş, Hidiv ise kendisinden zaman istemiştir (TNA, FO 407/7, No. 32).

Ortaya çıkan bu yeni durum Hidiv'in İngiltere'den asla talep etmediği ve beklemediği bir gelişmeydi. İngiltere'den talep edilen memurlar Hidiv'e bağlı olup, maliyenin düzenlenmesinde görev alacaklardı. Hidiv böylece maliyesinde reform yaptığı için piyasaların güvenini kazanacağı gibi diğer taraftan bu yeni durum İngiltere ile Fransa arasında rekabet yaratacak Hidiv ise daha uygun koşullarda kredi temin edebilecekti. Ancak şimdi Cave'in misyonu her şeyi tersine çevirebilir, hazırlayacağı raporu İngiltere koz olarak kullanabileceği gibi Mısır ekonomisi de olumsuz etkilenebilirdi.

⁶ 1871'de Hidiv İsmail Paşa tarafından Mısır'da çıkarılan vergi kanunudur. Buna göre toprak sahipleri, toprak vergilerinin altı yıllık miktarını peşin ödedikleri takdirde altı yılın sonundaki toprak vergilerinin yarısından muaf olacaklardı. Böylece Hidiv kanun çıkmasını takip eden ilk iki yıl içerisinde 8.000.000 sterlin gelir elde etmişti (Hunter, 1984: 39-40).

⁷ Mısır'da Hidiv ve ailesine ait özel mülkler.

Cave ile Hidiv arasında görüşmelerin sürdüğü bir anda Kahire’de beklenmedik gelişmeler yaşandı. Nubar Paşa, Hidiv’in ticaret müdürlüğünü elinden almasından dolayı istifa etmişti (TNA, FO 407/7, No. 40). Cave bu istifanın telaşa neden olmadığını (TNA, FO 407/7, No. 36), Londra’da Hidiv ile arasında anlaşmazlık olduğuna dair çıkan haberlerin ise doğruluk payının olmadığını, bunun Nubar Paşa’nın söylemlerinden kaynaklandığını Derby’e bildirmiştir (TNA, FO 407/7, No. 39). The Economist, Cave’in misyonuyla alakalı, kendisinden maliyesinin sırlarını açıklamasının istenmesi karşısında Hidiv’in hayrete düştüğünü, Nubar Paşa’ya da kendisini böyle bir konuma getirdiği için kızgın olduğunu ve Paşa’ya: “Seni daha fazla hizmetimde tutmayacağım, çünkü ya bu adamın gerçekte ne için geldiğini biliyordun ve bana söylemedin ya da bilmen gereken hayati bir durum varken bilmedin ve her iki durumda da görevin için uygun değilsin” diyerek görevden aldığını iddia etmiştir. (The Economist, 19 February 1876: 214)

Stephen Cave’in Hidiv’in Muhalefetini Kırma Girişimleri

Cave Mısır’ın mali kayıtlarına erişimini engelleyen Hidiv’in muhalefetini kırmak için Nubar Paşa’dan edindiği bilgileri koz olarak kullanmaya çalıştı. Hidiv’in yaklaşan ödemeleri vardı ve acil kredi bulması gerekiyordu. Cave bu amaçla İngiliz finansörler tarafından demiryollarının kiralanmasıyla dalgalı borcun üstlenilmesi konusunda İngiltere’nin yardımını vaat etti. Cave’e göre Mısır’ın mevcut mali durumu etkili bir yardım yapılmasına imkân veremekteydi ancak kaynakları daha ağır şekilde ipotek altına alındığı takdirde istenilen krediyi sağlaması mümkün değildi. Cave, Mısır’ın mali sıkıntılarının İngiltere için önemli bir fırsat olduğunu, Hidiv’in İngiltere’nin yardımı olmadan işlerini düzenleyip mevcut zorlukları aşması halinde İngiltere’nin Mısır üzerindeki nüfuzunu kaybedeceğinden endişe duymaktaydı. Bu yüzden Cave, Hidiv’in ihtiyaç duyduğu yardımın vakit kaybedilmeden yapılmasını, bunun gelecekte İngiltere’nin menfaatine olacağını dair Whitehall’a uyarı telgrafı göndermiştir (TNA, FO 407/7, No. 39).

Akdeniz’de ekonomik çıkarları bulunan Durham’ın Muhafazakâr Milletvekili Sir George Elliot tarafından temsil edilen bir grup İngiliz finansör, muhtemelen Cave’in tavsiyesiyle Kahire’ye gelerek, Hidiv’le Mısır’ın tüm borçlarının konsolidasyonuna ilişkin gayr-ı resmi görüşmelere başladı (Atkins, 1974: 272). Elliot Hidiv’e yıllık yaklaşık 1.423.000 sterlin tutarındaki demiryolu, kanal ve tütün vergisi gibi gelirler karşılığında yeni bir kredi planı sundu. Cave’in ve Elliot’un temalarının ardından çıkarlarının ciddi şekilde tehlikeye düştüğü gören Fransız finansörler de Hidiv’le görüşmek için Kahire’ye geldiler (TNA, FO 407/7, No. 42). Bu yaşananlar Hidiv’in kredi temini için önemli gelişmelerdi ve Cave’in misyonu dolaylı da olsa işe yaramıştı, Kahire İngiliz ve Fransız finansörlerin rekabetine sahne oluyordu.

Hidiv bir yandan finansörlerle görüşürken, diğer yandan da maliyeye ilişkin genel bilgiler vererek Cave’i geçiştirmeye çalışıyordu. Cave verilen bilgilerin genelliğinden geçiştirildiğinin farkındaydı, bir görüş oluşturabilmesi ve mali durumun doğruluğunu tespit etmek adına hesapların ayrıntılarına da ihtiyacı vardı (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 32). Cave’in istekleri Mısır’ın iç işlerine yabancı müdahalesine fiilen izin vermek anlamına geliyordu. Böyle bir soruşturmanın siyasi ve iktisadi bakımlardan ağır sonuçlarının olması muhtemeldi. Mısır’da nüfuz kazanmak isteyen yabancı devletlerin, bu soruşturmayı örnek göstererek benzer taleplerde bulunmaları kaçınılmazdı. Dahası birden çok devletin müdahalesi neticesinde Babıâli de bu durumu bahane göstererek Mısır’ın özerkliğine son verebilirdi. Tüm bu ihtimaller Hidiv’in Cave’in isteklerine temkinli yaklaşmasına neden oluyordu. Ancak İngiltere’den talep ettiği iki uzman Kahire’ye ulaştığında, gelir ve giderlere ilişkin her ayrıntıyı sunabilirdi. Çünkü bu kişiler yabancı bir devlete bağlı olmayıp, kendi hükümetinin çalışanları olduğundan hiçbir itiraza ve eleştiriye maruz kalmamış olacaktı (TNA, FO 407/7, No. 31. Confidential).

Hidiv gerek Cave’in ve İngiltere’nin baskılarından gerekse acil kredi ihtiyacından dolayı 30 Aralık 1876’da Cave’e aşağıdaki başlıklar hakkında bilgi verdiğini iddia eden belgeler sundu:

1. Yirmi altı yıllık ticari mal ithalatı ve ihracatı.
2. Aynı dönem için pamuk ihracatı.
3. On iki yıllık spekülâtif ithalat ve ihracatı.

4. Ekili arazilerin alanı.
5. Mevcut hükümet tarafından taahhüt edilen krediler.
6. Eylül 1873'e kadar kamu işleri için harcanan meblağlar.
7. Bu kredilere ilişkin yıllık masraflar için gelirden ödenen meblağlar.
8. 1876 yılı bütçesi.

Hidiv ayrıca İskenderiye ve Süveyş'teki limanlar, rıhtımlar, köprüler, kanallar, deniz fenerleri ve demiryolları olmak üzere, altıncı sıradaki başlık dışındaki bayındırlık işleri için harcanan meblağlar, okullar, Mısır nüfusunun doğum ve ölümlerine ilişkin verileri de sundu. Cave, verilen tüm bu belgeler ışığında, ülkenin kaynaklarında çok büyük bir gelişme olduğunu gizlemedi. İstatistiklerin genel doğruluğunu sorgulamak için herhangi bir neden yoktu ancak yaklaşık 2.000.000 sterlin fazla gösterilen bütçe hem açıklama hem de ek bilgi gerektiriyordu. Ayrıca alınacak yeni kredilere hangi gelir kalemlerinin teminat olarak gösterileceği de büyük bir soru işaretiydi. Bütçenin açıklığa kavuşturulması ve gerekli olan diğer ayrıntılar için Hidiv 3 Ocak 1876'da yapacakları diğer görüşmeyi işaret etmiştir. Çünkü Hidiv, Süveyş Kanalı temettülerinin %15'i üzerindeki hakkının ipotek edilmesiyle %8 faizle 2.000.000 sterlinlik bir kredi için finansörlerle görüşmeleri devam ettiğinden Cave'i o tarihe kadar oyalamak istemiştir.

Hidiv, Mısır'ın önündeki en büyük sorun olarak duran dalgalı borcun ödenmesi için alınacak krediye teminat göstermek istediği gelirler hakkında da Cave'e bilgileri sunmuştur (Tablo 1).

Tablo 1: Mısır'ın Gelirleri ile Krediye Rehin Tutulan Miktar (TNA, FO 407/7, No. 43).

<i>Mısır'ın Demiryolları, Telgraf, Tütün Gelirleri ile Krediye Rehin Tutulan Miktar</i>	Gelir (£)
Demiryolları	1.250.000
Telgraf	50.000
Tütün Vergisi	300.000
Toplam	1.600.00
1873 Kredisine Rehin Tutulan Miktar	750.000
Geriye Kalan Tutar	850.000

Hidiv tabloda gösterildiği üzere, geriye kalan 850.000 sterlini teminat olarak göstererek, Avrupa piyasalarından %7 faizle 12.000.000 sterlinlik bir kredi temin etmeyi amaçlıyordu. Ancak Cave kendisine sunulan bilgilerin yetersizliğinden dolayı bu konuda herhangi bir görüş belirtmekten kaçınmıştır (TNA, FO 407/7, No. 43).

Cave demiryollarının gelir güvencesiyle⁸, Mısır'ın dalgalı borcunun İngiltere tarafından üstlenilmesi durumunda ülkenin maliyesine istikrar kazandıracak bir planın, Hidiv tarafından kabul edileceğini tahmin ediyordu. Mısır'ın geleceğine ilişkin umutlu duygudan dolayı çeşitli ülke finansörleri, demiryollarının ve devletin diğer mülklerinin güvenliği konusunda serbestçe yardımlarını sunuyorlardı. Bu nedenle Hidiv, kendisini mevcut sıkıntıdan kurtaracak avansları elde etmekte çok zorluk çekmeyebilirdi. Ancak bunu yaparken sermayesini azaltması gerekeceği gibi, harcamalarını şimdiye kadar olduğu gibi aynı oranda sürdürürse, ülkeyi yıkımdan hiçbir şey kurtaramayacaktı (TNA, FO 407/7, No. 49).

Cave hükümetten aldığı talimat gereği, Mısır'da İngiliz nüfuzunun nasıl daha güçlü zemin kazanabileceğine dair de araştırmalarda bulunuyordu. Hidiv'in İngiltere tarafından 1873 kredisini alırken maruz kaldığı gibi fahiş koşullardan korunacağına dair ikna edilmesi ve mali durumunun düzenlenmesine yardımcı olma umudunun

⁸ Bu tarihe kadar 13.361.320 sterlin maliyetle 1.210 mil demiryolu inşa edilmişken, 852.958 sterlin maliyetle 9.443 mil telgraf hattı kurulmuştu.

verilmesi yeterli olacaktı. Bu zemin bir kez sağlandıktan sonra İngiliz mali uzmanlarının uyarılarının dikkate alınmaması durumunda, bu kişilerin ülkeden ayrılmak zorunda kalmaları halinde ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçların tehdidiyle, Hidiv rahatlıkla kontrol altında tutulabilirdi (TNA, FO 407/7, No. 49).

Beklenen görüşme nihayet 3 Ocak 1876'da yapılmış, Hidiv maliyeye ilişkin kayıtlar yerine İngiltere'nin üzerinde önemle durduğu köle ticareti ve Zanzibar meseleleri ile bunların ekonomisine verdiği zarar hakkında Cave'in dikkatini çekmeye çalışmıştır. İngiltere'nin isteklerine uyararak köle ticaretini durdurma çabasının kendisine yüklediği büyük harcamalardan bahsetmiştir. Bu amaçla Darfour'da 14.000 adam bulundurduğunu, aksi halde 6.000 kişinin yeterli olacağını ayrıca eskiden köle ticaretine eşlik eden meşru ticaretin ortadan kalkması sonucunda Sudan'dan yapılan ihracatın üçte iki oranında azaldığını, Ekvator'dan Mısır'a giden Nil yolunun uzun ve belirsiz olduğunu ve Gordon Paşa'nın (Albay Gordon) deniz kıyısında bir liman kurulmasını tavsiye ettiğini söylemiştir. Bunun yapılabileceği tek yer Mısır topraklarını Zanzibar'dan ayıran Juba Nehri'nin on mil güneyiydi. Hidiv, İngiltere'nin Zanzibar Sultanı ile kendisine bir liman tahsisi konusunda arabuluculuk yaparsa, minnettar olacağını ifade etti (Turton, 1970: 366). Böyle bir değişim yapılmadığı takdirde Ekvator'dan köle ticaretini durdurma çabalarından çekilmek zorunda kalacaktı. Cave ise Albay Gordon'un bulunduğu bu limandan Albert Nyanza'ya giden yolun vahşi, dağlık ve az bilinen bir ülkeden geçtiği için planın çok maliyetli olacağını düşünüyordu. Ayrıca Cave, Hidiv'in fildişi ticaretinin tekeli ele geçirmeyi umduğu Ekvator'dan çekileceğinden ise oldukça kuşkuluydu. Ancak söz konusu limanın Mısırlıların elinde Zanzibar'dakinden daha fazla avantaja dönüşeceğine de şüphe yoktu (TNA, FO 407/7, No. 49).

Cave'in Mısır Maliyesinin Durumu Hakkında Hazırladığı Rapor

Cave'in Kahire'de kaldığı sürece Hidiv'in ihtiyacı olan krediyi temin etmesi oldukça zordu. Çünkü her geçen gün kamuoyunda Cave'in misyonuyla alakalı yeni iddialar ortaya atılıyor, Hidiv'in istenilen kayıtları göstermemesi piyasalarda Mısır ekonomisine karşı kuşkuya neden oluyordu. Bu nedenle Hidiv daha fazla direnememiş ve iki hükümet arasında gizli kalması şartıyla, Mısır maliyesine ilişkin bazı bilgileri verebileceğine dair Cave'i tekrar görüşmeye davet etmiştir.

Hidiv bu görüşmede, iktidarı boyunca alınan borçların ödenmesi için ülke gelirlerinin ne ölçüde rehin verildiğini kısmen gerçeği yansıtacak bir şekilde sunmuştur. Yeni sunulan bilgiler ışığında 1873 Kredisine özel olarak rehin tutulan demiryolu gelirlerine karşılık yeni bir kredi edinme politikasına ilişkin bazı şüpheler ortaya çıkmıştır. Cave de bunun üzerine Mısır kredilerinin tamamının satın alınması ve nispeten düşük bir faiz oranıyla fonlanmış bir borç oluşturulması gibi daha kapsamlı bir plan önermiştir. Mısır'ın mali idaresinde yapılacak bir reform ve harcamalar üzerinde gerçek bir kontrolün tesis edilmesi, İngiltere'deki önemli finansörler tarafından da kabul görecekti. Cave böylece hükümetini de tehlikeye atmadan Mısır'ın borcunu finanse edebilecek bir planla, Hidiv'in Fransız finansörlerin fahiş oranlı kredi tekliflerine kendini adanmasını önlemiş olacaktı (TNA, FO 407/7, No. 54). Bu amaçla Cave, ülkenin mali durumu ve bu önerileri hayata geçirmek için alınabilecek önlemler hakkında 15 Ocak 1876'da Londra'ya "Mısır'ın Mali Durumu ve Kredisinin Yeniden Sağlanmasına Yönelik Tedbirler Hakkında Memorandum" başlıklı bir rapor göndermiştir. Buna göre;

Gelirler, yılda 10.772.611 sterlin, ancak bu miktarın çok önemli bir kalemi 1.614.657 sterlinlik Mukabele gelirinden⁹ oluşmaktaydı. Bu kalem geçicidir ve beş veya altı yıl içinde çok büyük bir oranda hesaptan düşeceği için elde kalan miktar 9.157.954 sterlin olacaktır.

Giderler, Hidiv'in özel kaynaklara sahip olduğunu belirttiği Habeş Savaşı'nın maliyeti hariç, harcama 8.981.852 sterlin ve bunun 5.036.675 sterlini çeşitli devlet borçlarının faiz ödemesine ve batan fonlara ayrılmış durumdadır. Hidiv'in özel borçları, bunlar, gün ışığına çıkan iki örnek dışında, yani 1867 tarihli Mustafa Paşa kredisi ve 1865 tarihli İngiliz-Mısır Daira kredisi dışında devlete yüklenemezdi. Ayrıca Daira'nın 3.000.000 sterlin tutarındaki dalgalı borcunun bir kısmı 1875 yılında bütçeye eklenmiştir.

⁹ 1886'da bu gelir tamamen ortadan kalkacaktı. Cave göre Mukabele Kanunu, bugünün acil ihtiyaçlarını karşılamak için geleceğin imkanlarının pervasızca feda edilmesinin en çarpıcı örneğiydi (Cromer, 1916: 30).

Toprak vergileri, bunların başında ekim alanı genişledikçe artacak olan arazi vergisi gelmekteydi. Şu anda 4.805.107 feddan¹⁰ ekili araziden vergi alınıyordu ki bu Said Paşa döneminde ekilen 4.051.976 feddana kıyasla Hidiv İsmail Paşa yönetimi altında on üç yılı boyunca %18,5 artmıştır. 352.350 feddan da ekime açılmış ve yakında vergilendirilecekti. Bu kademeli olarak gerçekleştirileceğinden, hemen bir gelir artışı olmayacak ancak gelecek beş yıl içinde gelire yılda 150.000 sterlin katkı yapması beklenebilir. Tahrir yapıldıktan sonra 267.650 feddanlık bir alan daha vergiye tabi olacak ve buradan yılda 110.000 sterlin ek gelir sağlanacaktı. Ekili alana yapılan bu iki ekleme 620.000 feddan ya da Hidiv'in göreve geldiği sırada ekili olan arazinin %15'i anlamına gelmektedir; dolayısıyla Hidiv'in on üç yıllık yönetimi boyunca ekili alanlara toplamda %33,5'lik bir ekleme yapılmıştır. Ayrıca halen tescil edilmiş ancak henüz ekilmemiş 1.098.000 feddan ekilebilir arazi bulunmaktadır (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54).

Yukarı Mısır'daki Daira şeker arazilerinde Hidiv'in özel arazisininin 40.000 dönümünün ürününü işleyen on iki fabrika vardı. Fabrikalardan altısını gezen Cave, burada üretilen şekerin mükemmel kalitede olduğunu ve makinelerin daha büyük ölçekte, çok daha geniş bir kamış yelpazesini işleyebilecek kapasitede olduğunu gördü. İbrahim Kanalı sayesinde büyük miktarda ilave arazi daha düzenli bir şekilde ekime açılıyordu. 160 mil uzunluğundaki bu kanal, gemiler için seyrüsefere de elverişliydi. Ancak daha geniş arazileri düzgün bir şekilde işlemek için bölgedeki nüfus yetersizdi. Tabii bu araziler ipotekli olduğu için büyük bir gelir getirmiyordu (TNA, FO 407/7, No. 117).

Demiryolları, net gelirleri 1873'te yılda 750.000 sterlinden 1875'te 990.800 sterline çıkmıştır. Ancak raporda bu artış oranına tamamen güvenilemeyeceği çünkü hatlar eskidikçe brüt gelirlerin daha fazlası bakım ve yenileme işlemleri için ayrılacağı ifade edilmiştir. Bu harcamalardan sonra bile, demiryolları dürüst ve akıllı bir idaresi muhtemelen daha büyük bir gelir sağlayacaktır. Demir yollarının uzunluğu 1873'te 1.110 mil iken 1874-1875 yıllarında 100 mil daha eklenerek, toplam 1.210 mile ulaşmıştır. Mil başına yaklaşık 11.000 sterlin ortalama maliyetle inşa edilirken, fiilen yapım aşamasında olan tek önemli hat ise Sudan hattıdır.

Gümrük, rapora göre buradaki vergilerde de iyileşme beklenebilir. Son yedi yılda ihraç edilen pamuk miktarında istikrarlı ve kademeli bir artış olmuş, miktar 1867'de 1.253.593 kentalden¹¹ 1874'te 2.615.120 kentale yükselmiştir. İsmail Paşa'nın hidivliğinin on üç yılında ihraç edilen pamuk miktarı, önceki on üç yılın ihracatına oranla %257'lik bir artış göstermiştir. Aynı zamanda geliştirilmiş makineler, pamuğun artık büyük ölçüde yağ ve küspe yapılan tohumdan daha etkili bir şekilde ayrılmasını sağlamaktaydı.

İthalat getirilerinde de belirgin bir iyileşme söz konusudur ancak getiriler miktarlara değil değerlere dayandığı için muhtemelen fiyatlardaki dalgalanmadan dolayı bu kadar istikrarlı bir işleyiş söz konusu değildir. 1850'den 1862'ye kadar 29.641.155 sterlin olan toplam ithalat değerinin, 1863'ten 1875'e kadar 61.939.736 sterline ulaşması, on üç yıl içinde %100'lük bir ilerleme olduğunu göstermektedir. Aynı dönemde ihracat dört kat artarak 36.339.543 sterlinden 145.939.736 sterline yükselmiştir.

Nüfus artışı, on üç yıl boyunca Mısır'ın nüfusu önemli ölçüde artmış, doğumlar ölümlerden 636.809 fazla olmuştur.

Eğitime önem verilmiştir. Avrupa modeline göre kurulan okulların sayısı 1862'de 185 iken 1875'te 4.817'ye yükselmiştir. Son yılda 4.817 okul, 6.018 öğretmen ve 140.977 öğrenci vardı; bu sayı bir önceki yıla göre 1.072 okul, 1.615 öğretmen ve 27.722 öğrencilik bir artış anlamına geliyordu. Verilen eğitimin kalitesi ister istemez değişmektedir ancak genel olarak iyileşmiştir ve bazı durumlarda çok üstün bir nitelik taşımaktadır.

Bu istatistikler, Mısır'ın Hidiv İsmail Paşa yönetimi altında her yönden büyük ilerleme kaydettiğini göstermektedir. Ancak bu ilerlemeye rağmen mevcut mali durum oldukça kritiktir. Bunun finansal baskıdan kaynaklı üç nedeni bulunmaktadır.

1. Verimli çalışmalar çok hızlı bir şekilde devam ettirilmiş ve bunlara harcanan paranın eşdeğer bir getiri sağlaması

¹⁰ 1 Feddan: 4200,8 m²'dir.

¹¹ 1 Kental 100 kg.

için gerekli zaman tanınmamış,

2. Verimsiz işler için büyük meblağlar harcanmış,

3. Bu harcamanın yolları ve araçları, ülkeye karşılığı olmayan ağır yükler getiren yıkıcı koşullarda alınan kredilerle sağlanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2: Batık Krediler¹² (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54).

Kredilerin Tarihleri	Kredi Miktarı	Geri Ödenecek Tutarlar (£)		
		Anapara	Faiz	Toplam
1864	4.864.063	5.704.200	3.590.200	9.304.400
1868	7.193.334	11.890.000	16.709.129	28.599.129
1873	19.973.658	32.000.000	44.9750.150	76.970.150
Toplamda	32.031.055	49.594.200	65.269.479	114.873.679

Yukarıdaki tabloda belirtilen 114.873.679 sterlin gibi muazzam bir miktardan sadece 19.104.310 sterlin ödenmiş ve geriye kalan bakiye 95.769.369 sterlidir. Bir de 1903'ten önce acil olarak ödenmesi gereken (Hidiv'in belirttiği) 12.000.000 sterlin tutarında dalgalı borç vardır. Başka küçük krediler de bulunmakta ancak bu üç ana kredi, Mısır maliyesinin kötü yönetimini ve gelirlerinin israfını çarpıcı bir şekilde göstermektedir (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54).

Dalgalı Borçlar (Kısa Vadeli Borçlar) Bahsi geçen bu uzun vadeli borçların yanı sıra bir de Hidiv'in 1876 yılı içerisinde ödemesi gereken dalgalı borçları bulunmaktaydı. Bu borcun miktarı 16.000.000 sterlin olup, İngiltere tarafından Süveyş Kanal hisselerinin satın alma parası olan 4.000.000 sterlin buraya aktarıldıktan sonra bile 12.000.000 sterlin gibi bir borç kalmaktadır. Bu durum, büyük ölçüde 28.000.000 sterline ulaşan dalgalı borcu tasfiye etmek amacıyla akdedilen 1873 kredisinin ağır koşullarından kaynaklanmaktaydı (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54). Bu anlamda Hidiv'in yeni bir krediye ihtiyacı vardı ancak Mısır'ın gelir ve giderleri yeni bir krediye karşılayacak durumda değildi (Tablo 3).

Tablo 3: Mısır'ın Gelir ve Gider Tablosu (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 76)

Gelirler	Giderler	Miktar (£)
Gelirler		9.157.954
İdari Harcamalar	3.945.177	
1862,1868 ve 1873 Kredilerine ödenen	3.781.945	
Giderler Toplamı		7.727.122
Dalgalı Borcu Ödemek İçin Elde Kalan		1.430.832

Hidiv İsmail Paşa vadesi gelen 12.000.000 sterlinlik dalgalı borcu ödemek için bir kredi arayışına girmiştir. Bu kredi için ise 1.600.000 sterlin gelir sağlayan demiryolları, tütün ve telgraf gelirlerinden 1873 kredisine rehin verilen 750.000 sterlin düşüldükten sonra geriye kalan 850.000 sterlini teminat olarak gösterip %7 faizle 12.000.000 sterlinlik bir kredi sağlamayı amaçlamaktadır. Ancak 1861'de kaynaklarına neredeyse hiç dokunulmadığı halde bile böyle bir kredi temin edilememiştir. Hidiv, demiryollarının gelirlerini teminat olarak gösterse bile Avrupa piyasalarında 1876 yılı içerisinde %7 faizle 24.000.000 sterlin nominal tutarda bir tahvil ihraç etmeden 12.000.000 sterlinlik net bir meblağı elde etmesi çok zordu (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54).

¹² Cave'in ifadesiyle. (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54).

Böyle bir kredi kullanılsa bile yıllık 1.680.000 sterlin ödemesi gerekecekti. Yukarıdaki tabloda gösterilen fazlalık ise 1.430.832 sterlinken geriye 249.168 sterlin kalmaktadır. Diğer taraftan Hidiv bu kredi için rehin olarak demiryollarının gelirlerini göstermek istemekte ancak 1873 tarihli kredi sözleşmesine göre demiryollarının tüm gelirleri, bu krediye zaten rehinli olduğundan, doğal olarak bu çok şüpheli bir teminattı.

Çeşitli kredilerin sözleşmeleri incelendiğinde, gelirin mevcut her kısmının bazen birden fazla kez rehin verildiği görülmektedir. 1873 kredisi zaten her türlü kaynağı yutmaktaydı. Diğer borçlar için rehin olarak verilen menkul kıymetler ise şunlardır: Rodat-el-Bahreïn (Delta) Vilayetinin geliri, Mısır gümrük vergileri, köprü ve liman ücretleri, tuz, taze balık ve tüm çiftlik vergileri, koyun, yağ, feribot ve mavnalardan alınan vergiler (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54).

Cave'in Mısır Maliyesini İflastan Kurtarma Planı

Mısır'daki neredeyse bütün gelir kalemleri kredilere rehinliydi. Dalgalı borç ödenmeden, Mısır'ın mali işlerinde bir iyileşme beklenemezdi. Hidiv bir süre daha kredi bulamazsa dalgalı borç tahvil sahiplerinin çıkarları için ölümcül olacak çok ciddi bir kriz meydana gelmesi muhtemeldi. Cave tehlikeyi önlemenin en uygun yolu olarak, mevcut tüm kredilerin (Devlet, Daire ve Dalgalı) %6 faizle tek bir kredide birleştirilmesini görüyordu (Atkins, 1974: 264-282). Bu sayede rehinli gelirler serbest kalacak ve makul bir faiz oranıyla verilecek yeni bir kredi için bu gelirler teminat olarak kullanılabilirdi. Durumun ciddiyeti tahvil sahiplerine açıklandığında, paralarına adil bir getiri sağlayan ve onları ağır kayıplardan kurtaran bir düzenlemeye rıza göstermeleri beklenebilirdi. Cave, Hidiv'in ülkeyi hızlı bir şekilde sağlam bir mali konuma getirecek ve birkaç yıl içinde mevcut borçlarından tamamen kurtulmasını sağlayacak bir planı onaylayacağından şüphe etmiyordu (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54).

Bu planın başarısının bağlı olduğu temel bir koşul vardı. Hidiv, İngiltere tarafından kendi emrinde istihdam edilmek üzere gönderilecek memurlara mali işler üzerinde tam bir yetki verecek, onların rızası olmadan yeni bir krediye başvurmayacaktı. Ayrıca görevlerindeki suistimaller dışında ve İngiltere tarafından belirlenecek başka bir İngiliz memurla değiştirilecekleri teminat altına alınmadan görevden azledilemeyeceklerdi. Bu tür garantiler olmadan, kombinasyonun bir diğer önemli unsuru olan düşük faiz oranıyla gerekli sermayeyi çekmek zor olacaktı. Aksi halde piyasalarda gerekli güven sağlanamazdı.

Cave'e göre İngiltere'nin sağlayacağı yardımla mevcut kredilerin tamamı makul faizli tek bir krediyle değiştirilirse (Tablo 4), ülkenin hızla toparlanmaması için hiçbir neden yoktu. İngiltere'nin bu düzenlemeye vereceği desteğin ardından başarılı olunması halinde, Hidiv nezdinde önemli bir nüfuz kazanılacaktı.

Tablo 4: Mısır Yükümlülükleri Mevcut Krediler, Ödenen ve Ödenecek Miktarlar (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54).

Borç	Ödenmiş (£)	Ödenecek (£)	Sona Ereceği Tarih
1862	775.000	2.517.000	1892
1864	3.572.200	2.132.000	1879
1868	1.167.480	10.722.520	1898
1873	686.343	31.313.659	1903
1867 (Mustafa Paşa)	922.500	1.157.500	1881
1865 (Daire Kredisi)	1.542.688	1.457.312	1881
Toplam	8.667.011	49.299.991	

Rapora göre tabloda belirtilen 1864, 1865 (İngiliz-Mısır Daire) ve 1867 (Mustafa Paşa) kredileri kendi geri ödeme sürelerine bırakılabilirdi. Bunların ödenmesiyle eşzamanlı olarak sona erecek olan Mukabele vergisi bu krediler için özel olarak ayrılabilirdi. Böyle bir durumda geriye kalan krediler (Tablo 5) birleştirilebilirdi.

Tablo 5: 1864, 1865 ve 1867 Kredilerinin Yıllık Ödeme Tutarları (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54).

Kredi Adı	Yıllık Taksit (£)
1864 Kredisi	620.292
1865 Daira Kredisi	368.350
1867 Mustafa Paşa Kredisi	258.075
Toplam	1.246.717

Cave'e göre Mukabele vergisi, yukarıda da belirtildiği gibi yılda 1.614.657 sterlin getirmekte ve bu kalem 367.940 sterlinlik bir fazlalık bırakmaktaydı. Diğer kredilerin anaparası, nominal değer altında bir değerle ödenebilirdi. İngiltere'nin desteğini almış bir plan karşısında tahvil sahipleri anaparaların %80'i üzerinden yapılacak plana rıza göstereceklerdir. Böylece geri kalan tüm krediler tek bir kredide toplanacaktı (Tablo 6).

Tablo 6: Birleştirilecek Krediler (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54)

Krediler	Ödenecek Anaparalar (£)
1862	2.517.000
1868	10.722.520
1873	31.313.656
Toplam	44.553.176
Cave'in Bütün Kredileri Tek Bir Kredide Birleştirme Planı (£)	
44.553.176'nın %80'i	35.642.540
Dalgalı Borç	12.000.000
Toplam	47.642.540
Yuvarlak Hesap	48.000.000

48.000.000 sterlini temin edebilmek için %6 faizle 14 yıl vadeli bir kredi kullanıldığı takdirde, yıllık 5.116.128 sterlinlik bir ödeme, bu planın uygulanabilmesi için yeterli olacaktır (Tablo 7).

Tablo 7: Cave'in Yeni Kredi Planına Göre Oluşacak Gelir ve Giderler TNA, FO 407/7, (Inclosure in No. 54)

Giderler	Miktar (£)
1876 Yılı Bütçesi Olağan Harcamalar	3.945.177
Önerilen Yıllık Ödeme	5.116.128
Giderler Toplamı	9.061.305
Gelir	
Mukabele Vergisi Düşüldükten Sonra Elde Kalacak Asıl Miktar	9.157.954
Kalan	96.649

Yukarıdaki tabloda da gösterildiği gibi gelecek beş ya da altı yıl için 367.940 sterlinlik Mukabele fazlasına ek olarak 96.649 sterlin ilave bırakılmaktadır ki bu sürenin sonunda yukarıda belirtilen gelirin doğal artışı, beklenmedik durumları karşılamak için yeterli bir fazlalık sağlayacaktır. Planın yıllık ödeme miktarı olarak hesaplanan

5.116.128 sterlin çeşitli vergi kalemleriyle toplanabilirdi (Tablo 8).

Tablo 8: Yeni Alınacak Kredinin Yıllık 5.116.128 sterlin Ödemesi İçin Taahhüt Edilmesi Gereken Vergiler, Harçlar Vb. TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54.

Gelirler	Kese
Toprak	839.500
Aşar	36.934
Patent ve Ruhsatlar	82.346
Gümrük	124.737
Demiryolu	193.207
Mahmudiye Kanalı'nın Köprüleri, Barajlar, Limanlar ve Kasr-El-Nil Köprüsünün Gelirleri	32.313
Tütün	51.483
Tuz	50.000
Toplam	1.410.338
Sterlin Karşılığı	7.233.435

Hidiv 12.000.000 sterlinlik dalgali borcunu yeni kredi ile kapatmak için 24.000.000 sterlinlik bir kredi almak zorundaydı. Bu paranın 30 yıllık faizi ise en az 25.200.00 sterlin olacaktır. Bu da toplam 49.200.000 sterlin yapmaktadır. Mevcut kredilerin ödenmemiş ana para ve faizlerinin toplamı olan 95.769.369 sterlinlik miktar da eklendiğinde, Mısır'ın 1906 yılına kadar 144.969.369 sterlin gibi ödemesi gereken bir borç ortaya çıkacaktır. Ancak Cave'in planına göre 14 yıl vadeli yıllık 5.116.128 sterlin taksitle toplamda 71.625.792 sterlin ödeme yapılarak söz konusu borç yükünden 1890'da kurtulunabilirdi. Bu 1906 yılına kadar ödenecek tutarın yarısından daha azdır. Cave bu planın Mısır'a çok önemli fayda sağlayacağını düşünüyordu (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54).

Mısır'ın mali durumuyla ilgili rapor 23 Ocak'ta Whithall'da değerlendirilmiş ve kısa süreli bir şokun ardından Derby misyon ana amacına ulaştığı için hükümetin acil görüşme talebiyle Cave'i Londra'ya çağırmıştır. Hükümet Cave'e Londra'ya dönene kadar Hidiv'e mali beklentiler hakkında herhangi bir fikir vermektan kaçınmasını tavsiye etmiştir (TNA, FO 407/7, No. 63).

Cave'in planının ruhuna uygun olarak bazı İngiliz finansörler, Mısır'ın tüm kamu ve özel borçlarını batan fonla birlikte %6 hisse senedinde birleştirilmesine yönelik planlarını Hidiv'e sundular. Özel borçları da içermesinin yanı sıra, bazı ayrıntılarıyla Cave'in planından farklıydı. Ancak bu planların ortak noktaları Mısır maliyesinin tüm gelir ve gider kalemleri üzerinde İngiltere tarafından atanacak memurlarca kontrol uygulanmasıydı. Hidiv, Cave'in onayını alması koşuluyla bu plana mührünü basmaya hazırды. Bu Mısır maliyesini sağlam bir temele oturtacağı için kabul edilebilir bir plandı. Diğer taraftan dalgali borç sahipleri tarafından Hidiv'e yapılan baskılar, erken bir çözüm gerektirdiğinden, bu plan onun rahatlamasını sağlayacağı gibi çok daha ciddi sıkıntılara yol açacak tekliflerle uğraşmasını da engelleyecekti. Cave, daha iyi bir teklif bulabileceğini düşünmediğinden Hidiv'e bu teklifi kabul etmesini tavsiye etmek için hükümetinden yetki istedi (TNA, FO 407/7, No. 52).

Cave 18 Ocak'ta Hidiv'le görüşerek, hazırlamış olduğu raporun genel bir değerlendirmesini yapmış, dalgali borcu ödeyebilmek adına temin etmek istediği kredi için rehin gösterebileceği neredeyse hiçbir kaynağın kalmadığını, bazı noktalarda gözle görülür ilerleme kaydedildiğini ancak bunların ne yazık ki aynı anda üzerine yüklenen yüke eşit olmadığını söylemiştir. Yapılan yatırımların tam olarak etkisini göstermesi ise birkaç yıl sürecekti. Gerek sağlık açısından gerekse kitlelerin eğitimi açısından nüfusun durumundaki iyileşmenin memnuniyet verici

olduğunu, bunun da ülkenin gelecekteki refahı için önemli bir unsur olduğunu ifade etmiştir (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 76).

Cave, maliyenin mevcut durumunun ise kötü olduğunu, son on üç yılın mali sistemi devam ettiği takdirde bunu yıkıcı bir kriz olmadan atlatmanın neredeyse imkânsız olacağını belirtmiştir. Ancak mevcut dalgalı borçların ödenmesi sorunu çözülebilir ve ülke için olağanüstü harcamalardan uzak, sıkı bir tasarrufun uygulanacağı bir dinlenme dönemi sağlanabilirse, kaynaklar açısından bu kadar zengin bir ülkenin toparlanabileceğine hiç şüphe yoktu. En büyük güçlüğü, ülkenin tüm kaynaklarının, halihazırda sözleşmeye bağlanmış olan borçların ödenmesini sağlamak üzere ipotek altına alınmış olmasından kaynaklandığının bir kez daha altını çizmiştir. Şu anda ödenenden çok daha düşük bir faizle ana kredilerin geri ödenmesini içerecek bir planla bu kaynaklar serbest bırakılmalıydı (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 76). Hidiv 1876'nın ilk aylarında bile ortalama %30 gibi yüksek bir rakamla borçlanırken, Cave'in teklifi oldukça makuldü (Landes, 1958: 317).

Görüşmenin ardından George Elliot Mısır'ın tüm kredilerinin üstlenilmesine ilişkin bir teklifi Hidiv'e sundu. Hidiv, Cave'in onayını alması koşuluyla teklifi kabul etmeye hazırды. Elliot'un planı Daira borçlarını da kapsıyordu ve bu zamana kadar Daira'nın borcuyla ilgili hiçbir resmî bilgi Cave'e sunulmamıştı. Bu yüzden Cave plan hakkında bir görüş bildirmeden önce bazı verilerin kendisine sağlanmasını istedi. Diğer taraftan Cave, Elliot'un planının, 18 Ocak'taki görüşmede bahsettiği planla aynı ilkeye dayandığı için planı genel olarak onaylamıştı. Cave'in sunduğu plan, tüm borçların çok daha kısa sürede ödenmesini öngördüğünden ülke için daha avantajlıydı. Ancak Hidiv, Cave'in planının olağanüstü ihtiyaçlar için çok küçük bir gelir marjı bırakmasından dolayı Elliot'un planını daha uygun bulmuştur (TNA, FO 407/7, No. 77).

Görüşmenin ardından Cave ile İngiliz Hükümeti arasında ipler bir anda gerilmiştir. Cave'in raporu hükümette Hidiv yönetimine karşı bir hoşnutsuzluk yarattı. Raporun kamuoyunda duyulmasıyla piyasaların ve Mısır'a kredi sağlayan finansörlerin tepkisi bir hayli sert olacaktı. Mısır'ın ödeme gücünün yetersizliğinin ortaya konulmasıyla, İngiliz tahvil sahipleri hükümet üzerinde büyük bir baskısı oluşturacaktı. Bu nedenle de Cave'in hükümet adına Hidiv'e finansal desteğe dair hiçbir söylemde bulunmaması talimatı verilmişti. Ancak Cave'in, Elliot'un planını desteklediğine dair Dışişlerine bilgi gelmişti. Bunun üzerine Derby 2 Şubat'ta Cave'e telgraf çekerek, Elliot'un ya da başka bir İngiliz finansörün planını desteklemesinin, talimatlarına aykırı olduğu gerekçesiyle, konu hakkında acil açıklama talep etmiştir (TNA, FO 407/7, No. 82). Cave ise ertesi günkü telgrafında herhangi bir finansal plana destek vermediğini, fikrinin sorulduğu yegâne mali plana karşı düşüncesini söylediğini bildirmiştir. Ayrıca talimatlarına ne kadar bağlı kaldığıyla ilgili Hazine Bakanlığına gönderdiği 29 Ocak tarihli mektuba bakılmasını istemiştir (TNA, FO 407/7, No. 84).

İngiltere Mısır'ı maddi yönden desteklemekten vazgeçerken, Fransa Hükümeti'nin desteğiyle Kahire'de bulunan Fransız finansörler Hidiv'e yeni kredi tekliflerini sunuyorlardı. Anglo-Egyptian Bank ile Crédit Foncier, Süveyş Kanalı gelirlerini ve İskenderiye'de toplanan liman ücretleri teminatına karşılık %14 faizle üç aylık kredi vererek, Ocak ve Şubat'ta vadesi gelen yükümlülüklerin karşılanmasında Hidiv'e yardımcı oldular (Bouvier, 1960: 83-84). Özellikle yüksek faiz oranı nedeniyle bu kredinin Hidiv'i daha büyük zorluklara sürüklemesi muhtemeldi (TNA, FO 407/7, No. 118). Diğer taraftan Elliot'un planı gerek İngiliz Hükümeti'nin baskısı gerekse avans temininde yaşanan zorluklar nedeniyle başarısız oldu (TNA, FO 407/7, No. 86).

Kontrol Departmanı

Cave'in Mısır'da mali yapının düzene konması için şart olarak gördüğü bir diğer önlem ise gelir ve giderleri kontrol ederek, maliyeyi düzenleyecek bir kontrol departmanıydı. Hidiv'in kredi teminini kolaylaştıracağı, İngiltere'nin siyasi ve mali desteğini alacağı düşüncesiyle kontrol departmanına itirazı yoktu hatta departmanın başına İngiltere'den talep edilen memurlardan birini getirmeyi düşünüyordu. Departman, ipotekli vergiler üzerinde tam bir kontrole sahip olacak ve bu vergileri, mümkünse altı aylık bir rezervi önceden biriktirerek, borcun ödenmesi için kullanacaktı. Hidiv ise bu departmanın izni dışında başka hiçbir borç ya da taahhütte girmeyecekti (TNA, FO 407/7, No. 87).

Cave, İngiliz bir komiserin idaresinde mali idareden bağımsız, özel çalışanları olan ayrı bir departman

kurulmasını istiyordu. Faiz ödemelerini ve konsolide stokun batık fonunu karşılamaya yetecek kadar arazi vergisi, demiryolları ve limanlardan elde edilen bazı özel gelirler, bu departmanın kasasına aktarılacaktı. Departmanın görevi ise yıllık ödemelerin tam olarak yapılmasını sağlamak ve bir ihtiyat fonu oluşturmaktı (TNA, FO 407/7, No. 66). Cave aslına bakılırsa “devlet içinde devlet” yetkilerine sahip bir departman önererek, Mısır’ın mali bağımsızlığına son veriyordu.

Cave vakit kaybedilmeden bu departmanın kurulmasını ve konsolidasyon işleminin yapılmasını istiyordu çünkü Mısır’ın nisan ayındaki ödemelerinden dolayı temerrüde düşmesine¹³ kesin gözüyle bakılıyordu (Hunter, 1984: 182). Birçok açıdan tavsiye edilebilir olsa da temelinde en iyi ihtimalle iflas eylemi içeren alacaklılarla konkordato olan bir plan büyük bir kriz yaratacak ve Tunus örneğinde¹⁴ olduğu gibi uluslararası karışıklıklara yol açacaktı (TNA, FO 407/7, No. 87). Bu durumdan kaçınmanın tek yolu sunulan planın kabul edilmesiydi.

Kontrol departmanının da genel hatları belirlendikten sonra geriye bir tek Hidiv’in İngiltere’den talep ettiği memurların belirlenmesi kalmıştı. Hidiv gönderilecek memurlardan birinin sulama işlerinde tecrübeli olmasını istiyordu (TNA, FO 407/7, No. 86). Hükümet de Hazine Bakanlığı’ndan Cave’in Mısır’daki misyonu son bulmadan, Hidiv’in talep ettiği memurların aday gösterilmesini istedi (TNA, FO 407/7, No. 45). Cave Londra’ya gönderdiği telgrafında memurun Hindistanlı olmasının avantajlı olacağını belirtti. Hazine Bakanlığı da bu fikri uygun buldu ve iyi derecede Fransızca bilen Albay Rundall ile Colvin’i önerdi ancak Disraeli bu kişileri kabul etmedi (TNA, FO 407/7, No. 79).

İngiliz Hükümeti, Hidiv’in düşündüğü amaçlar için en uygun kişinin Ulusal Borçlar Genel Kontrolörlüğü görevini yürüten C. Rivers Wilson olduğuna karar verdi (TNA, FO 407/7, No. 92). Hidiv bu seçiminden dolayı İngiltere’ye memnuniyetini ifade ederken, Cave fikir değiştirerek kendisi Mısır’dayken Wilson’un geliş amacının yanlış anlaşılacağından dolayı Wilson’un ayrılışını ertelemesini istedi (TNA, FO 407/7, No. 96).

Hidiv İsmail Paşa’nın İngiltere’den Talebi

Cave’in misyonu kısa sürede karışıklıklara yol açmış, hazırladığı rapor ise Hidiv’in durumunu daha da zorlaştırmıştı. Çünkü Hidiv acil krediye ihtiyacı olmasına rağmen, Cave’in raporu hazırlanana kadar herhangi bir mali işlem gerçekleştirilememişti. George Elliot’la yapılan kredi görüşmeleri, avans temin etmenin imkansızlığı nedeniyle çökerken, Fransızların ise talep ettikleri fahiş faiz oranları ise görüşmelerin tıkanmasına neden olmuş ve gerekli kredi alınamamıştı. Bu duruma gelinmesinde başta Cave’in hazırladığı raporun içeriğinin olumsuz olduğuna dair kamuoyunda ortaya atılan iddialar ve yine raporun yayımlanmasıyla ilgili Disraeli’nin ikircikli açıklamaları etkili olmuştu. Piyasalar Mısır’ın mali durumunun kötülüğünün farkındaydı ancak şimdi ortada mevcut durumu teyit edebilecek, bir hükümet yetkilisinin hazırladığı resmi bir rapor vardı. Finansörler de raporu görmeden çıkarlarını tehlikeye atacak hiçbir kredi sözleşmesine yanaşmıyordu. Hidiv de kamuoyunda güven yaratıp kolay bir şekilde kredi sağlamak için Cave’in misyonu ve çalışmaları hakkında İngiliz Hükümeti’ne gönderilmek üzere Başkonsolos Stanton’a bir mektup verdi (TNA, FO 407/7, No. 115).

Hidiv, Stanton’a İngiltere’den Mısır maliyesi için deneyimli iki uzman talep ederken, hükümetin de bu talebe nezaketle karşılık vererek Stephen Cave’in bu kişilerin seçimi ve onlara verilmek istenilen görevlerin niteliği konusunda kendisiyle bir anlaşmaya varmak amacıyla Mısır’a geldiğini belirtti. Ancak Cave’in misyonunun durumunu zorlaştıran karışıklıklara neden olduğunu, bu yüzden hükümetin bu mektubu yayımlayarak, Cave’in Londra’ya dönüşünü duyuracağını temenni ettiğini söyledi. (TNA, FO 407/7, Inclosure 1 in No. 115). Cave, Kahire’de bulunduğu sürece Hidiv ile yeni bir kredi sözleşmesi imkânsızdı.

¹³ Temerrüd, borçlanmış bir kişinin veya devletin borcunu hukuka aykırı olacak şekilde ödeyememesi durumudur. Temerrüde düşmek ise borçlu tarafın borcunu zamanında ödeyemediği durumlarda oluşan tanımdır. Ancak burada temerrüde düşme kavramı iflas etmek ve borcu hiçbir zaman ödeyemeyecek olmak şeklinde anlaşılmalıdır.

¹⁴ Tunus 1866-1867 yıllarında temerrüde düştüğünü ilan etmesiyle, alacaklı devletlerin baskısıyla maliyesi uluslararası bir kuruma devredilmişti. Fransa’nın öncülüğünde kurulan bu kurumun diğer üyeleri ise İngiltere ve İtalya’ydı. Uluslararası Finans Komisyonu (Commission Financière Internationale) Tunus’un tüm gelirlerinin toplanması, bütçenin hazırlanması ve borçların ödenmesinden sorumlu olmuştur (Ganiage, 2015: 214-215, Tunçer, 2015: 80)

Hidiv mektubunda genel olarak, Cave'in raporunun Mısır adına olumlu yönlerine atıfta bulunmuştur. Eğitime gösterilen özen sayesinde Mısır'ın büyük bir ilerleme kaydettiğini belirterek, kaynaklarının dikkate değer bir şekilde geliştiğini, ithalat ve ihracatının önemli ölçüde artmasının, pamuk üretimindeki yaklaşık dört kat artışın ve son birkaç yıl içinde gerçekleştirilen bayındırlık çalışmaları sonucunda ekim alanına dönüştürülen boş arazinin büyüklüğünün bunun kanıtı olduğundan bahsetmiştir. Nüfusun durumundaki iyileşme ve bu iyileşmedeki kayda değer artışın da önemine dikkat çekmiştir (TNA, FO 407/7, Inclosure 2 in No. 115).

Mali durumla ilgili olarak ise Cave'in de belirttiği gibi dalgalı borçların hazineyi zor durumda bıraktığını kabul etmiş ancak bunun geçici olduğunu, zorlukları ortadan kaldırmanın kolay olduğunu, bu amaçla Cave'in plan sunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Mısır'ın mali durumunun bu planın uygulanabilirliğine izin verdiğini de ifade etmekteydi (TNA, FO 407/7, No. 88).

Stanton, mektubu hükümete göndermeden önce Cave'e göstermiştir. Cave mektubun içeriğini genel olarak kabul etmiş ancak İngiliz Hükümeti'nin aynı bilgilere sahip olması nedeniyle, Hidiv'in kendilerinden sermaye elde etmek için olumlu beyanlarda bulunmaya teşvik ettiğini düşünebileceğinden, mektubun gönderilmemesini tavsiye etmiştir. Ancak Stanton raporla ilgili incelemelerin sürdüğü böylesi bir anda mektubu göndermemenin doğru olmayacağını ifade ederek 6 Şubat'ta mektubu göndermiştir (TNA, FO 407/7, No. 90). Cave ise mektubun tavsiyesine aykırı olarak gönderildiğini, mektupta maliyeyi rayına oturturmak için temel şart olarak gördüğü kontrol departmanından hiç söz edilmediğini 10 Şubat'ta Derby'e bildirmiştir. Eğer kamuoyunda bir şey yayımlanacaksa, bunun Mısır'ın tüm gelir ve giderlerini gösterdiği, maliye üzerinde "Kontrol Departmanı" projesinin de yer aldığı ve Hidiv'e de sunduğu rapor olduğunu ifade etmiştir (TNA, FO 407/7, No. 91).

Hidiv gönderdiği mektupta dalgalı borcun taksitlerini karşılamak için gerekli parayı elde edememesinin nedeni olarak Cave'in misyonunu göstermişti ancak zaten Hidiv'in makul koşullarda bir kredi alamayacağı açıkça ortaydı. Osmanlı Devleti'nin Ekim 1875'te temerrüde düşmesi, Mısır'ın kredilerini doğrudan etkilemiş (Bouvier, 1960: 75-104) bu durum piyasalardan yeni kredi edinimini de zorlaştırmıştı (Tunçer, 2015: 36). Cave genel olarak gerçeğin tamamını yansıtmasa da İngiliz Hükümeti'nin yetkisi altında yayımlanması halinde yanlış bir izlenim yaratacağı nedeniyle mektuba karşı çıkmaktaydı (TNA, FO 407/7, No. 118). Hükümet de mektubu mevcut koşullar altında yayımlamama kararı aldı (TNA, FO 407/7, No. 124, Confidential).

Cave Kahire'den ayrılmadan önce 23 Şubat'ta Hidiv İsmail Paşa'nın huzuruna çıktı. Hidiv, arazi vergisini etkileyen hesaplamalarında yakın zamanda fark edilen bir hatayı belirtti. On yılın sonunda bu hesaptaki gelir tahmin edilenden daha ciddi bir şekilde azalacaktı ve böylece Mısır Hazinesi 1886'da 2.500.000 sterlin kaybedecekti. Bu açıklama ümit edilen İngiliz yardımının da nihai olarak sonunu getirdi çünkü gelir kalemindeki kayıp çok büyüktü ve İngiliz finansörler kendilerini Mısır borçlarının konsolidasyonu gibi riskli bir işe adanmak istemeyeceklerdi (Atkins, 1968: 76). Cave ise miktardaki bu değişikliği 23 Mart'ta hükümete sunduğu rapora uygun olarak ilave etmiştir (TNA, FO 407/7, No. 179).

Cave'in Raporu'nun Yayımlanması ve Kamuoyundaki Tepkileri

Rivers Wilson, Mısır'da elini kuvvetlendireceği ve görevi daha sağlıklı yapacağı düşüncesiyle Kahire'ye varmadan önce Cave ile görüşmek istiyordu. Wilson ve Cave ise Kahire'de buluşmalarının yanlış anlaşılacağından dolayı Paris'te görüşme kararı aldılar (TNA, FO 407/7, No. 128). Hidiv ise muhtemelen rekabet yaratma duygusuyla Wilson'un Kahire'ye doğru yola çıktığı sıralarda Fransa'dan da mali uzman talep etmişti (TNA, FO 407/7, No. 180. Secret). Ancak bu talep Hidiv İsmail Paşa'nın İngiltere nezdindeki kredisinin sonu oldu. Kendisine karşı Whitehall'da büyük bir öfke oluştu çünkü İngiliz karar alıcıları Hindistan'a giden yolda Tunus benzeri uluslararası bir yapının Mısır'da hâkim olmasını istemiyordu (Marlowe, 1965: 95). Ancak şimdi İngiltere'nin dışında Fransa'nın da müdahil olması ve İngiltere'nin aksine Mısır'da uluslararası bir kontrol departmanını yüksek sesle önermesiyle Hindistan yolu tehlikeye atılmıştı (The Economist, 4 March 1876: 275).

Fransız sermayedarlardan 3.000.000 sterlinlik bir kredi temin eden Hidiv'in önünde dalgalı borçların büyük kısmı halen duruyordu ve acil olarak kredi bulması gerekiyordu. Bu sırada İngiliz sermayedarlardan Rothschild, kredi verebileceğine dair Hidiv'le görüşmelere başladı. Ancak görüşmeler sırasında Hidiv'in en büyük endişesi Cave'in

raporunun kamuoyunda duyulmasıydı. Derby, Hidiv'e Rothschild ile müzakerelerin devam edebilmesi için raporun yayımlanmayacağını, Fransızların tekliflerini geçiştirerek Wilson'ın gelişini beklemesi gerektiğini bildirdi. Raporun varlığı bile görüşmeleri sekteye uğratmaya yetmiş Rotschild, kredi sözleşmesinden önce raporun kendisiyle paylaşılmasını talep etmiş ancak İngiliz Hükümeti bu talebi reddetmişti (TNA, FO 407/7, No. 162. Confidential).

Raporun varlığı bir tek Hidiv üzerinde değil aynı zamanda İngiliz Hükümeti üzerinde de büyük bir baskı oluşturuyordu. Elindeki gücün farkında olan hükümet tedbiri elden bırakmak istemiyordu. J. W. Barclay 13 Mart'ta parlamentoda Cave'in raporunun yayımlanmasıyla ilgili sorusuna Başbakan Disraeli "belki sayın üye gelecek bir gün soruyu tekrarlar" (HC Deb 13 March 1876 vol 227 c1870) diyerek zaman kazanmaya çalışırken, Barclay 16 Mart'ta soruyu tekrarladığında Disraeli, Dışişleri Bakanı ve Whitehall'daki meslektaşlarının raporu daha yeni gördüklerini söyleyerek geçiştirmeye çalışmıştır (HC Deb 16 March 1876 vol 228 c74).

Raporun yayımlanmasıyla ilgili belirsizlik sürerken Mısır tahvil faizleri Mart'ta %2'nin üzerinde artış gösterdi. İngiltere'den bir açıklama gelmemesi Mısır tahvillerini daha da olumsuz etkiliyordu (Foretek, 2023: 28). Hazine Bakanı Northcote ise Drummond Wolff tarafından rapor hakkında sıkıştırılınca, Cave'in görevinin yayımlanması için bir rapor hazırlamak olmadığını, kendisinin İngiltere'nin bölgedeki geleceği adına özel bilgileri almak için gönderildiğini söylemiştir (HC Deb 28 March 1876 vol 228 cc699-700).

İngiliz Hükümeti baskılara daha fazla dayanamayarak raporun parlamentoya sunulmasının iyi bir etkisi olacağına dair Hidiv'le iletişime geçti (TNA, FO 407/7, No. 169). Derby, Cave'e verdiği özel ve gizli bilgilerin raporda yer almadığını ve bunların parlamentoya sunulmayacağını ancak raporu geciktirmenin mümkün olmadığını bir kez daha Hidiv'e ilettiler (TNA, FO 407/7, No. 171). Hidiv ise raporun yayımlanmasına şiddetle karşı çıkmış, raporun gizli kalacağı teminatına atıfta bulunmuştur (Crabitès, 1933: 231-232).

İngiliz finansörlerle sermaye konusunda bir anlaşma yapılmadan Mısır'ın mali durumuyla ilgili herhangi bir tartışmanın Hidiv'in çıkarlarına ciddi şekilde zarar vereceği ortadaydı. Şimdi Fransızlar da Tunus benzeri uluslararası bir kurumun kabul edilmesinin, kredi vermenin ve Mısır borçlarının konsolidasyonuna ilişkin müzakerelerin yürütülmesinin ön şartı olarak sunuyordu. Hidiv Fransızların her türlü teklifini kabul etmiş ve İngiltere'nin Fransa ve İtalya'nın yanında bu kuruma komiser göndermeyi kabul etmesi halinde raporun yayımlanmasına itirazı olmayacağını ifade etmiştir. Ancak Hidiv'in aynı anda iki hükümetle de görüşmesi ve Paris'ten de uzman talep etmesi Londra'nın tepkisine neden olmuş, kontrol departmanına aday göstermek istemediği gibi Wilson'u da geri çağırmaı düşünmüştür. Hidiv ise Stanton'a mali durumunun belirsizliğinin Cave'in para piyasasını kendisine neredeyse kapatan misyonu olduğunu söyleyerek, üstü kapalı bir şekilde İngiltere'yi suçlamıştır (TNA, FO 407/7, No. 177).

Derby, Hidiv'e raporun yayımlanmasına karşı gösterdiği itirazının İngiltere'deki itibarına zarar verdiğini ve bu konudaki muhalefetini geri çekmesinin daha akıllıca olacağını tavsiye etti (TNA, FO 407/7, No. 182). Disraeli'nin parlamentoda Hidiv'in Mısır maliyesinin mevcut karışık durumunda raporun kamuoyuna açıklanmasına şiddetle karşı çıktığını söylemesi, İsmail Paşa'nın kredi ümitlerini mahvetmek için yeterli oldu (HC Deb 23 March 1876 vol 228 c480). Raporun kendisi bile belki piyasaları bu derece etkilemeyebilirdi çünkü bu konuşmanın ardından piyasalarda panik başladı ve Mısır Hisse Senetleri %6 düştü (The Spectator, 25 March 1876: 289).

Hidiv 26 Mart'ta İngiliz Hükümeti'nin eylemleri nedeniyle itibarının düştüğünü gerekçe göstererek Wilson'ı, koşullar daha fazla zorlaşırsa kendini savunmak için yapılan tüm görüşmelerin kamuoyuna duyurulmasıyla tehdit etti (TNA, FO 407/7, No. 185). Times, Disraeli'yi raporun yayımlanmasıyla ilgili parlamentodaki muğlak ifadelerinden dolayı eleştirirken, başbakanın ikircikli tavrını "parlamento prosedüründe hatırladığımız en sıra dışı olaylardan biri" olarak nitelendirmiş ve şöyle devam etmiştir:

"Haftalardır spekülasyonlar Mr. Cave'in raporu ile meşgul. Bu Mısır menkul kıymetler piyasalarını etkilemek için ısrarla ve finansçıların bildiği her türlü sanatla kullanıldı. Cave'in gönderdiği telgraflardan anlaşılan Mısır'ın ödeme gücü son derece elverişliydi... Şimdi Cave'in bu görevinin ne kadar büyük bir hata olduğunu

görebiliyoruz. Ekselansları (Hidiv) sadece mali departmanda yüksek mevkilerde bulunacak iki üstün kâtip istemiştir. Mısır Hidiv'i'nin iflas edip etmeyeceğini ve ne zaman iflas edeceğini tüm dünyaya söyleyecek büyük bir şahsiyet istediğine dair en ufak bir kanıt yoktur" (The Times, 24 March 1876: 9; Foretek, 2023: 28).

Cave'in herhangi bir borç yapılandırma anlaşmasından önce geri çağrıldığı söylentisi ise piyasalarda paniğe neden oldu. İngiltere'nin Hidiv'e yardım edememesi halinde Mısır'ın mali durumunun tahmin edilenden daha da kötü olacağına dair endişeler arttı. Cave zaten Hidiv'e her ne şekilde ve hangi ülkenin mali araçları vasıtasıyla yapılırsa yapılırsa, konsolidasyonun her zaman doğrudan temerrüde tercih edileceğini açıklamıştı. Kamuoyunda ise ödenmemiş borçların bilinenden daha büyük olduğu tahmin ediliyor ve bu doğrultuda iddialarda bulunuluyordu (Foretek, 2023: 27).

Rapor yayımlanmadan kredi temin etmenin imkansızlığını kavrayan Hidiv geri adım atmak zorunda kalmış, 31 Mart'ta Stanton'a parlamentoda duyurulmasını özellikle rica ettiği bir mektup vermiştir. Mektupta, Cave'in raporunun yayımlanmasına izin vermeyi reddetmediğini sadece ülkesinin çıkarlarını ilgilendiren nedenlerden dolayı bir süreliğine ertelenmesini talep ettiğini belirtmiştir (TNA, FO 407/7, No. 188). İngiltere Hazine Bakanı 31 Mart'ta Avam Kamarasında, Hidiv'in raporun derhal ve çekincesiz olarak sunulmasını kabul ettiğini ve en geç 3 Nisan'da parlamentoya sunulacağını bildirmiştir (TNA, FO 407/7, No. 190; HC Deb 31 March 1876 vol 228 c1038).

Hidiv, kredilerin ödeneceğine dair kamuoyuna yaptığı açıklamalarla tahvil sahiplerini rahatlatmaya çalışırken, Times 1 Nisan'da Cave'in raporunun yayımlanmasının kamuoyunu sakinleştireceğini ve bunun belirsizliği ortadan kaldıracak en doğru seçenek olduğunu açıkladı (Foretek, 2023: 30). Spectator de Mısır'ın mali durumuyla ilgili bilgiler gizli kalmaya devam ederse Başbakan Disraeli'nin Nil'de boğulabileceğine dair uyarıda bulundu. Raporla ilgili ise Mısır maliyesinin batılı ilkelere göre yönetilmesiyle ve tüm borçların %6 veya %7 gibi bir oranda konsolide edilmesiyle sorunun çözülebileceğini savunmuştur (The Spectator, 1 April 1876: 424). Ancak belirsizliğin devam etmesi ve raporun yayımlanmasının ertelenmesi nedeniyle tahvil fiyatları düşmeye devam etmiştir. Times bu defa Kahire'deki İngiliz ikircikliliğinin Mısır kredisine zarar verdiği gerekçesiyle hükümeti daha sert eleştirmiştir.

Nihayet beklenen rapor 3 Nisan'da yayımlanmıştır. Raporun yayımlanması, Mısır'ın dalgalı borç tahvillerinin büyük bir kısmını elinde bulunduran Fransız bankerleri ve Mısır'ın iflas etmesi durumunda Süveyş Kanalı ticaretinin itibarını yitireceğini düşünen İngiltere'deki politikacıları bir hayli kızdırdı. Bazı özel tahviller de eklendiğinde 21.000.000 sterline ulaşan dalgalı borcun on iki ay içerisinde ödenmezse endişe verici sonuçların çıkacağına dair kamuoyunda sesler yükselmeye başladı (The Spectator, 8 April 1876: 454). Hidiv'in bu ortamda bir hükümetin veya bir kapitalistler topluluğunun yardımı olmadan piyasalardan kredi sağlaması imkânsızken, iflas ise artık kaçınılmazdı (The Spectator, 8 April 1876: 456). Raporun yayımlanmasının ardından, piyasaların açılmasıyla birlikte Mısır tahvillerinin fiyatı %4 artmışsa da bu yükseliş fazla uzun sürmemiştir (Foretek, 2023: 30) çok geçmeden Hidiv 8 Nisan 1876'da temerrüde düştüğünü ilan etmiştir (Egypt No. 8 (1876), No. 54).

Bu durum İngiliz basınında şu şekilde yankı bulmuştur. Times, Hidiv'in şahsi mülklerinden elde edilen net gelirlerin yetersizliği ve Cave'in açıkça izah ettiği Mukabele'nin Mısır ekonomisine maaliyetini vurgulamıştır. Economist ise 10 Nisan'da raporun Mısır'ın mali sıkıntısına ilişkin genel tabloyu güçlendirdiğini belirtirken, Hidiv'in şahsi mülklerinin mali durumu ve daha önce hiç olmadığı kadar büyük olan dalgalı borcun boyutuna ilişkin kamuoyuna sunulan yeni bilgilerden dolayı Cave'e övgüler yağdırmıştır¹⁵ (The Economist 10 April 1876).

Temerrüt ilanının ardından çıkarlarının tehlikeye düştüğünü gören tahvil sahipleri hükümetleri üzerinde baskı kurarak gelecek için acil önlemlerin alınmasını istediler. İngiltere'nin Mısır'a karşı soğuk tavrından yararlanan Fransa, Hidiv üzerinde nüfuz kurarak borçların konsolidasyonu ve maliyeyle ilgili düzenlemelerde öncü rol oynadı. Hidiv 2 Mayıs'ta yayımladığı bir kararnameyle Fransa, Avusturya ve İtalya'dan¹⁶ gelen komisyon

¹⁵ Cave'in ve daha sonra Hidiv'in talebiyle Mısır'a gelen İtalyan Scialloja, İngiliz Goschen ve Fransız Joubert'in, borçlunun alacaklılardan kurtulmasının en iyi yolunun onlara ödeme yapmak olduğu şeklindeki çağdışı görüşü benimseyen sıradan maliyeciler olduğuyla ilgili farklı bir çalışma hakkında bakınız (Wallace, 1883: 331).

¹⁶ İngiltere 1877'de Almanya ve Rusya ise 1885'te komisyona üye göndermişlerdir (Milner, 1893: 65).

üyeleriyle, kendisi adına sonun başlangıcı olacak olan *Caisse de la Dette Publique*¹⁷ idaresinin kurulduğunu duyurdu (Hunter, 1984, p. 183; Halberg, 1931: 254). 7 Mayıs'ta yayımlanan ikinci bir kararnameyle de Mısır'ın tüm borçları altmış beş yıl vadeli %7 faizle 91.000.000 sterlinlik tek bir borçta birleştirildi. Ancak bu komisyona ve konsolidasyona ilişkin en büyük itiraz İngiltere'den geldi. Fransa'nın Mısır'da daha fazla nüfuz kazanmasını önlemek isteyen İngiltere'nin baskıları neticesinde yeni düzenlemeler yapıldı. Sadece birkaç ay sonra 18 Kasım 1876'da Mısır'ın yönetiminin hayati alanları üzerinde Goschen-Jouberet Anlaşması olarak bilinen İngiliz-Fransız İkili Kontrol (the Dual Control) adı altında bir kararname daha çıkarıldı ve borçların konsolidasyonu tekrar yapıldı (McCoan, 1898: 137-145). Daha sonra Nubar Paşa başkanlığında kurulan kabinede İngiltere'nin Kahire'ye gönderdiği mali uzman Rivers Wilson Maliye Bakanı olarak görev aldı (Hunter, 1998: 196). Hidiv İsmail Paşa'nın konumu mali bağımsızlığını kaybettikten sonra siyasi olarak da sarsılmaya başlamıştı. İlk başta Avrupalıların sivil idarenin tam merkezinde istihdam edilmeleri Mısırlıların kendisine karşı cephe almasına neden oldu. Ardından komisyondan kurutulmak için yaptığı girişimler de Avrupalı devletlerin tepkisine neden oldu ve İngiltere ile Fransa'nın baskıları neticesinde Sultan II. Abdülhamid 1879'da İsmail Paşa'yı görevden alarak yerine Tevfik Paşa'yı getirmiştir.

Cave'in Misyonunun ve Raporunun Değerlendirilmesi

Mısır'ın mali durumunun sıkıntılı olduğu tüm çevreler tarafından bilinen bir gerçektir. Ancak rapor, gelecekteki potansiyel büyümeyi göz ardı ederek, yatırımcıların Mısır'ın sıkıntılarında bir çıkış yolu bulunabileceği argümanlarını da kenara atıyordu (Egypt No. 7 (1876) Inclosure in No 1). Yatırımcılar için çok cazip olan gelecekteki büyümeyi potansiyeli ve son dönemde yaşanan olumlu gelişmelere rağmen finansörler dalgali borcun miktarı ve aciliyeti gerçeğiyle karşı karşıya bırakıldı. Bununla beraber raporda İngilizlerin Mısır'ın finansmanını destekleyeceklerine dair bir taahhüde yer verilmemesi ve herhangi bir destek sunmadan borç rakamlarına odaklanması Hidiv'in kredi müzakerelerini alt üst etmiştir. Hidiv İsmail Paşa, Cave'in misyonunun para piyasasını kendisine karşı kapattığını iddia ederken, raporun yayımlanmasından iki gün sonra Nisan ayındaki yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğini ilan etmek zorunda kalmıştı (Foretek, 2023: 32).

Raporu inceleyenlere göre Mısır maliyesinin içinde bulunduğu kritik durum iki zıt nedenin bir araya gelmesinden kaynaklanmaktaydı (Smith, 1987: 10). Mısır, Doğu'nun cehaletinden, sahtekarlığından, israfından ve savurganlığından mustarıptı ve bu nedenle yıkımın eşiğine gelmişti. Diğer taraftan Batı'nın medeniyetini benimsemek için aceleci ve düşüncesiz hareket edilmiş, bu amaçla büyük masraflarla, zamansız yatırımlar yapılmıştı. Yine Doğu'ya özgü bir anlayışla verimsiz işlere gereksiz paralar harcandığı gibi verimli işlere ise çok erken zamanlarda yüksek miktarlarda yapılan harcamalar büyük bir hata olmuştu¹⁸. Hidiv'in en önemli hatası, uzun bir döneme yayılması gereken yatırımları birkaç yıl içerisinde sınırlı bir gelirle gerçekleştirmeye çalışmasıydı. Memurlar arasında yayılan rüşvetin, görev sürelerindeki istikrarsızlıkların, yapılan sahtekârlıkların tamamen veya kısmen cezasız kalması, düşünce ve eylem bağımsızlığının olmayışı, dürüst memurların tasfiyesine neden olan entrikalar da Mısır'ın diğer önemli sorunlarıydı. İyi niyetle köylüye makul oranlarda kredi vermek amacıyla Toprak Bankası kurulmuş ancak bu büyük miktarda para kaybına neden olmuştu. Cave, raporunda maliye ve ticaret departmanlarında çalışan memurları, gümrük dairesinin ithalat ve ihracatını gösteren, malın cinsini, miktarını, değerini, nerden geldiğini ya da nereye gittiğini belirten tam bir resmî tablo olmamasından ve tüm bu işlemlerin iki farklı takvimle (Gregoryen ve Kıpti) yürütülmesinden kaynaklanan karışıklıklardan dolayı eleştirmiştir¹⁹. (Egypt No. 7 (1876).

¹⁷ İngilizcesi *The Public Debt Commission* olan bu kurumun Mısır'daki yaygın kullanımı *Caisse* iken dilimizdeki genel kabul gören karşılığı ise "Borçlar Sandığı İdaresi" dir. 1881'de Osmanlı Devleti'ndeki muadili *Düyün-ı Umumiyye*'dir. *Caisse de la Dette Publique* idaresinin Mısır'da kurulması hakkında bakınız. *Décret d'institution de la caisse de la dette publique d'Egypte... (et 6 autres décrets relatifs au Trésor et à la dette publique) Date de l'édition originale: Paris 1876.*

¹⁸ Cave, Amerika'nın ve Kanada'nın bu hataya düşmediğini belirterek, aslında tutarsız bir karşılaştırma yapmıştır.

¹⁹ Cave, raporunda Mısır'ın ithalat ve ihracatla ilgili verilerini hazırlarken Hicri ve Miladi takvimleri karşılıklı olarak vermiştir. Ancak raporda Hicri 1265-1272 yıllarının Miladi takvimle uyuşmadığı görülmektedir. Örneğin Hicri 1265'i Miladi 1849-1850 olarak göstermiş ancak Hicri 1265 Miladi 27 Kasım 1848'de başlarken Hicri 1266 ise Miladi 17 Kasım 1849'da başlamaktadır. Cave bunu

Mısır'ın iflasına neden olduğu için Cave'in misyonunun ve hazırladığı raporun tam bir fiyasko olduğuna dair yapılan eleştirilere Hazine Bakanı Stratford Northcote 5 Ağustos'ta parlamentoda verdiği cevapta, Cave'in hükümet adına çok değerli bilgiler elde ettiğini söyleyerek misyonu savunmuştur. (HC Deb 05 August 1876 vol 231 cc630-40). Başta Fransa olmak üzere birçok devlet hatta İngiltere'de muhalefet dahi Cave'in Mısır misyonunu sert bir şekilde eleştirmiş ve bu misyonu Mısır'ın içişlerine müdahale ve iflasının da bir nedeni olarak görmüştü. Aslına bakılırsa Cave'in misyonu Mısır'a ne siyasi ne de mali bir müdahaleydi, bu tam anlamıyla bir manipülasyondur (Foretek, 2023: 32). Nihayetinde bu rapor İngiltere için Mısır'ın egemenliğini sınırlandıracak şekilde sermaye piyasalarına erişimi engellediği gibi emperyal yetki anlayışının yeniden kavramsallaştırılmasına da yardımcı olmuştur (Foretek, 2023: 33). Özellikle son dönemde siyasi ve mali konularla ilgili İngiltere, Mısır meselelerine daha önce hiçbir devletin yapamadığından çok daha fazla müdahalede bulunmuştu.

Liberal Parti üyesi Robert Lowe parlamentoda yaşananları "Mısır kredisinin düşüşü ve çöküşü" olarak tanımlamış, Cave'in misyonu ile beraber başlayan süreci "izinsiz giriş", "sorgulama", "gizleme" ve "reddetme" şeklinde dört bölüme ayırarak, kinayeli bir şekilde hükümeti eleştirmiştir (HC Deb 05 August 1876 vol 231 cc639-40). Ancak İngiltere'nin mali müdahalesinin kökeni Hidiv İsmail Paşa'nın kendi "aptallığıydı" çünkü İngiltere'deki herhangi bir siyasi güdüden kaynaklanmamıştı (Blunt, 1967: 17). Nihayetinde Cave'in misyonu önce Mısır'da ardından Osmanlı Devleti'nde bir dizi gözetim (Duyun-ı Umumiye) müdahalesini hızlandırdığı gibi İngiltere'nin Mısır'ı işgalinin de alt yapısını hazırlamış oldu.

Hidiv raporun yayımlanmasından birkaç gün sonra dalgalı borcu ödeyebilmek için ihtiyacı olan krediyi bulamadığından 1875'te Osmanlı'nın yaptığı gibi temerrüde düştüğünü ilan etmiştir²⁰. Ancak Osmanlı temerrüdü sadece yabancı mali kontrolle sonuçlanırken, Mısır'da karmaşık ve ön görülemeyen bir süreç sonunda İsmail Paşa'nın görevden alınmasına, Arabî İsyanına ve İngiliz işgaline neden olan olaylar silsilesine yol açmıştır (Issawi, 1966: 430).

Sonuç

Kredi ödemeleri aksayan Hidiv İsmail Paşa, Avrupalı alacaklıların artan baskısı karşısında 1875 sonbaharında İngiliz Hükümeti'nden maliyeyi düzenlemesinde kendisine yardımcı olması adına iki danışman talep etti. Hidiv'in talebi oldukça netti. Daha önce adliye, zaptiye ve askeriye gibi alanların modernizasyonunda Avrupalı uzmanlardan yararlandığı gibi şimdi maliyesi için benzer görevler üstlenecek memurların İngiltere'den gönderilmesini talep etmişti. Ancak İngiltere, Hindistan'a giden güzergâhta önemli bir konumda bulunan Mısır'daki geleceği için bu talebi fırsat olarak değerlendirmiş, attığı adımlarla sürecin bambaşka bir aşamaya girmesine neden olmuştur.

Stephen Cave'in misyonu ile başlayan süreç daha önce eşi görülmemiş, hükümet destekli bir istihbarat saldırısıydı. Resmi bir devlet yetkilisi, siyasi ve ekonomik baskılarla izinsiz giriş yaptığı başka bir devletin mali kayıtlarına erişerek, o devletin iflasına neden olabilecek bir takım özel bilgiler edinmişti. Devlet ekonomilerinin oldukça kırılğan olduğu ve küresel banka krizlerinin yaşandığı bir dönemde Cave'in elde ettiği bilgiler bir ülkenin iflasına neden olabilecek nitelikteydi. Cave'in görevinin asıl amacı Mısır'ın ödeme gücünü araştırmak değil, Hidiv'in istediği "idari yardımın" niteliğini tespit etmektir. Mısır maliyesinin içinde bulunduğu kritik durum ve yakın bir zamanda temerrüde düşebileceği riski finans çevrelerince zaten öngörülüyordu. Ancak emperyalizmin

Hicrî 1273'ü atlayarak düzeltmeye çalışmıştır (Landes, 1958: 330). Ancak eserlerinde Cave'i ve Cave'in raporunun tamamını alıntılamanın (McCoan, 1877: 372-392) eserini referans gösteren Hamza ve Crouchley alıntılama hatalarından dolayı eserlerine şüpheyle yaklaşılmalıdır. Çünkü Hamza, eserinde Hicrî 1273'ü atlamadan hatayı sonuna kadar devam ettirirken (Hamza, 1944: 285) Crouchley ise Hicrî ayları atlamış Cave'in Hicrî yıllara karşılık olarak belirlediği Miladi aylardan sadece ikincisini kullanarak (şöyle ki Cave Hicrî 1266'ya karşılık Miladi 1850-1851 derken Crouchley basitçe 1851'i almış) hatayı daha da derinleştirmiştir (Crouchley, 1938: 266-267). Hangi yılların doğru olduğuna gelince, en iyi çözüm Cave'in 1857'den sonraki rakamlarını almak ve bu tarihten önceki yer değiştirmenin bir hata olduğunu varsaymak gibi görünmektedir (Landes, 1958: 330).

²⁰ 19. yüzyıl boyunca borçların ödenmesinin askıya alınması sadece Doğulu ülkelere has bir durum değildi. Bu dönemde İspanya altı, Avusturya-Macaristan beş, Portekiz ve Yunanistan üç, Prusya iki ve Rusya, Osmanlı ve Hollanda ise bir kez borç ödemelerini askıya almıştı (Driaault et Lhéritier, 1926: 301).

zirve yaptığı 19. yüzyıl Avrupa'sında İngiliz Hükümeti Cave'in hazırladığı raporu uluslararası rekabetin de etkisiyle kendi amaçları doğrultusunda bir araç olarak kullanmıştır. İngiliz Hükümeti'nin Hidiv'in talebinin ilk gününden Cave'in raporunun yayımlandığı güne kadar ki söylev ve işlevlerine bakıldığında, Mısır'ı içine düştüğü krizden kurtarmak gibi bir amacı olmadığı İngiliz belgelerinde sabittir. Nihayetinde Cave'in misyonu tam manasıyla bilgi emperyalizmin en açık örneğidir. Daha önce örneği olmayan bu misyon sayesinde İngiltere, Mısır'daki geleceği için çok değerli bilgiler edindiği gibi bu bilgileri kullanma yöntemiyle de yeni bir dönemin başlangıcını yapmış oluyordu.

Raporun kamuoyunda yayımlanmasıyla beklenen olmuş, piyasalardan kredi bulamayan Hidiv, temerrüde düştüğünü ilan etmek zorunda kalmıştır. Aslına bakılırsa 19. yüzyıl içerisinde birçok devlet kredi ödemelerinde yaşanan aksaklıklar nedeniyle temerrüt kararı almıştı. Ancak bu kararlar Mısır'da olduğu gibi bir devletin müdahalesi neticesinde alınmayıp, tamamen ekonomik krizlerin olağan süreçleri içerisinde gerçekleşmiştir. Temerrüt kararının ardından çıkarları tehlikeye düşen tahvil sahiplerinin baskısıyla, alacaklı devletler Mısır maliyesi üzerinde uluslararası bir idare sistemi tesis ederek, Mısır'ın ekonomik bağımsızlığı son bulmuştur. Bu anlamda kurulan Caisse de la Dette Mısır adına en önemli düzenlemesi, borç miktarında yapılan indirim olmuştur. Caisse de la Dette'nin varlığı ilk olarak Hidiv İsmail Paşa'nın sonunu getirmiş, İngiltere ve Fransa'nın baskıları neticesinde Sultan II. Abdülhamid İsmail Paşa'yı Hidivlikten azletmiş ve yerine oğlu Tefik Paşa'yı atamıştır. Caisse de la Dette ve hükümette Avrupalıların sayısının artması, yabancıların idarenin merkezinde istihdam edilmeleri, Mısırlılar arasında büyük bir hoşnutsuzluk yaratan 1881'deki Arabî İsyanına neden olmuştur. Bu isyanla tahvil sahiplerinin çıkarlarının, Süveyş Kanalı'nın ve Hindistan'a giden yol güzergahının tehlikeye düşmesi gibi endişeler İngiltere'nin 1882'deki işgalinin karışık ve çeşitli nedenleri olmuştur.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

The National Archives (TNA) Foreign Office (FO)

TNA, FO 407/7, No. 1, Inclosure in No. 3, No. 9, No. 10, No. 12, No. 16, No. 20, No. 23, No. 18, No. 26, No. 32, No. 40, No. 36, No. 39, No. 42, Inclosure in No. 32 Statement, No. 31 Confidential, No. 43, No. 49, No. 54, No. 117, Inclosure in No. 76, No. 54, No. 63, No. 52, Inclosure in No. 76, No. 77, No. 82, No. 84, No. 118, No. 66, No. 87, No. 45, No. 79, No. 86, No. 92, No. 96, No. 115, Inclosure in No. 115, Inclosure 2 in No. 115, No. 88, No. 90, No. 91, No. 124, No. 179, No. 180 Confidential, No. 128, No. 162 Confidential, No. 169, No. 171, No. 177, No. 182, No. 185, No. 188, No. 190.

İngiliz Parlamento Belgeleri (Blue Books)

British Accounts and Papers. Egypt No. 7 (1876), *Report By Mr. Cave on the Financial Condition of Egypt*, London.

British Accounts and Papers. Egypt No. 8 (1876). *Correspondence Respecting the Finances of Egypt*, London.

İngiliz Parlamento Tartışmaları

House of Commons Debates

HC Deb 13 March 1876 vol 227 c1870

HC Deb 16 March 1876 vol 228 c74

HC Deb 23 March 1876 vol 228 c480

HC Deb 28 March 1876 vol 228 cc699-700

HC Deb 31 March 1876 vol 228 c1038.

HC Deb 05 August 1876 vol 231 cc630-40

HC Deb 05 August 1876 vol 231 cc639-40

Sürelî Yayınlar

The Economist

The Spectator

The Times

Yayımlanmış Eserler

Altundağ, Ş. (1993). İsmail Paşa, *MEB İslam Ansiklopedisi*, V/II.

Atkins, R. A. (1968). *British Policy Towards Egypt: 1876 to 1882*, (Unpublished Ph. D.), University of California.

Atkins, R. A. (1974). The Origins of the Anglo-French Condominium in Egypt, 1875-1876, *The Historian*, FEBRUARY, Vol. 36, No. 2: 264-282.

Blunt, W. S. (1967). *Secret History Of The English Occupation Of Egypt*, Being a Personal Narrative of Events, Howard Fertig.

Bouvier, J. (1960). Les intérêts financiers et la question d'Égypte (1875-1876), *Revue Historique*, T. 224, Fasc. 1 (1960), 75-104.

Bowen, J. E. (1887). *The Conflict of East and West*, G. P. Putnam's Sons.

Crabitès, P. (1933). *Ismail The Malignant Khedive*, George Routledge and Sons, Ltd.

Crouchley, A. E. (1938). *The Economic Development of Egypt*, Longmans Green and Co.

Çetin, A. 2001. İsmâil Paşa, Hidiv, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 23, İstanbul, ss. 117-119.

Çınar, T. (2008). *Süveyş Kanalı'nın Açılması ve Osmanlı Dış Politikası'ndaki Önemi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Décret d'institution de la caisse de la dette publique d'Égypte... (et 6 autres décrets relatifs au Trésor et à la dette publique) Date de l'édition originale: Paris 1876.

Décret d'institution de la caisse de la dette publique d'Égypte... (et 6 autres décrets relatifs au Trésor et à la dette publique) Date de l'édition originale: Paris 1876.

Dacey, E. (1902). *The Story of The Khedivate*, Rivingstons.

Driault, E. & Lhéritier, M. (1926). *Histoire Diplomatique de la Grèce de 1821 A Nos Jours*, Tome IV, Les Presses Universitaires de France.

- Driault, E. & Lhéritier, M. (1926). *Histoire Diplomatique de la Grèce de 1821 A Nos Jours*, Tome IV, Les Presses Universitaires de France.
- Foretek, N. (2023). The Cave Mission of 1876 and Britain's Imperial Information Strategies, *Past & Present*, No. XX: 1-36.
- Ganiage, J. (2015). *Les origines du Protectorat français en Tunisie, 1861-1881*, Berg Edition.
- Hallberg, W. C. (1931). *The Suez Canal*, Columbia University Press, New York.
- Hamza, A. M. (1944). *The Public Debt of Egypt, 1854-1876*, Government Press.
- Hicks, G. (2012). Disraeli, Derby and the Suez Canal, 1875: Some Myths Reassessed, *History*, Vol. 97, No. 2 (326) (April), 182-203.
- Hunter, A. (2007). *Power and Passion in Egypt, A life of Sir Eldon Gorst, 1861-1911*, I. B. Tauris&Co Ltd.
- Hunter, F. R. (1984). *Egypt Under the Khedives 1805-1879: From Household Government to Modern Bureaucracy*, University of Pittsburgh Press.
- Hunter, F. R. (1998). *Egypt under the successors of Muhammed 'Ali*, The Cambridge History of Egypt Volume 2, Modern Egypt, from 1517 to the end of the twentieth century (pp. 180-197). M. W. Daly (Ed.), Cambridge University Press.
- Ibrahim, H. A. (1998). *The Egyptian empire, 1805-1885*, The Cambridge History of Egypt Volume 2, Modern Egypt, from 1517 to the end of the twentieth century, (Ed. M. W. Daly), Cambridge University Press, 98-216.
- Issawi, C. (Ed), (1966). *The Economic History of the Middle East 1800-1914*, University of Chicago Press.
- Klaveren, J. V. & Çev. Asker, A. (2010). Mısır'da rüşvetin gelişimi: Muhammed Ali Paşa'dan Hidiv İsmail'e kadar. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 28, 215-243. Doi Number: 10.1501/OTAM_0000000561.
- Klaveren, J. V. & Çev. Asker, A. 2010. Mısır'da rüşvetin gelişimi: Muhammed Ali Paşa'dan Hidiv İsmail'e kadar. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 28, pp. 215-243. Doi Number: 10.1501/OTAM_0000000561.
- Labib, M. (2020). *The Unforeseen Path of Debt Imperialism: Local Struggles, Transnational Knowledge, and Colonialism in Egypt*, (Eds. Barreyre, N., Delalande) A World of Public Debts. Palgrave Studies in the History of Finance. Palgrave Macmillan, Cham. pp. 155-174. Doi Number: https://doi.org/10.1007/978-3-030-48794-2_7.
- Landes, D. S. (1958). *Bankers and Pashas: International Finance and Economic Imperialism in Egypt*, Heinemann.
- Mansfield, P. (1971). *The British in Egypt*, Weidenfeld and Nicolson.
- Marlowe, J. (1970). *Cromer in Egypt*, Elek Books.
- Marlowe, J. A. (1965). *History of Modern Egypt and Anglo-Egyptian Relations 1800-1956*, (Second Edition) United State of America, Archon Books.
- McCoan, J. C. (1877). *Egypt As It Is*, Henry Holt and Company.
- McCoan, J. C. (1898). *Egypt*, Peter Fenelon Collier.
- Meszaros, P. F. (1973). *The Corporation of Foreign Bondholders and British Diplomacy in Egypt 1876 to 1882, the Efforts of an Interest Group in Policy-Making*, (Unpublished Phd thesis) Loyola University.
- Milner, A. (1893). *England in Egypt*, Edward Arnold.
- Russell, W. H. (1878)., *The Prince of Walles' Tour: A Diary in India; The Visits of His Royal Higness to the Courts of Greece, Egypt, Spain, and Portugal*, Rivers & Co.
- Smith, R. B. (1987) *Documents and Debates The Scramble for Africa*, Macmillan.
- Stephen, L. (1887). *Dictionary of National Biography*, Macmillan and Co.
- The Earl of Cromer, (1916). *Modern Egypt*, Volume I, The Macmillan Company.
- Traill, H. D. (1897). *Lord Cromer*, Bliss, Sands and Co.
- Tunçer, A. C. (2015). *Soverign Debt and International Financial Control: The Middle East and the Balkans, 1870-1914*, Palgrave Macmillan.
- Turton. E. R. (1970). *Kirk and the Egyptian Invasion of East Africa in 1875: A Reassessment*, *The Journal of African History*, Volume 11, Issue 03, July: 355 - 370.

Wallace, D. M. (1883). *Egypt and The Egyptian Question*, Macmillan and Co.

Yazar Katkıları: Tek Yazar Fikir- Tasarım- Tek Yazar; Denetleme-; Kaynaklar-; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi; Analiz ve/ veya Yorum-; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi:

Author Contributions: Sole Author Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -